

OBSCURA

Studentský historický časopis

8. číslo / 2021

Z OBSAHU:

Československá humanitární pomoc
během hladomoru v Rusku (1921–1922)

Recenze – Radka Šustrová:
Zastřené počátky sociálního státu

Rozhovor o sv. Ludmile
s Jakubem Izdným

100 rokov novodobého českého kronikárstva.....	2
Československá humanitární pomoc během hladomoru v Rusku (1921–1922).....	5
Hořký kompromis, nebo zrada revolučních ideálů? Anglo-irská smlouva z roku 1921.....	8
Trnité cestou mongolské nezávislosti.....	12
Vzestup fašismu a vznik Národní fašistické strany....	17
Recenze: Zastřené počátky sociálního státu. Nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava.....	21
Století od dostavění Paláce Lucerna.....	24
Rozhovor: Zavraždění sv. Ludmily – nejstarší české výročí.....	26

Časopis Obscura

Vydává Spolek studentů historie FF UK
Náměstí Jana Palacha 2, 116 38, Praha 1
ISSN 2571-1687

www.ffabula.cz/obscura
obscura@ffabula.cz

Redakce

Šéfredaktor: Eliška Farová

Redaktoři: Ondřej Crhák, Karolína Švandová, Kateřina Brzobohatá, Kateřina Tišliarová, Lenka Hrdinová, Klára Trávníčková

Korektury: Zuzana Meluzinová, Nikola Novotná

Grafický návrh a sazba: Ondřej Crhák

Úvodní slovo

Když jsem minulý rok psala své první úvodní slovo, vyjádřila jsem s ním naději, že příští rok ho již nebudu psát v situaci probíhající epidemie. Bohužel, osud tomu nepřál a i letos, více jak rok po vydání posledního čísla, je covid stále jedním z témat plnicích přední strany novin.

Jedno z mých přání se však splnilo, výuka na vysokých školách začala prezenční formou a my jsme Vám tak letos schopni Obscuru předat osobně, tváří v tvář, což je skutečnost, která se ještě před pár měsíci zdála být na míle vzdálená realitě. A já jsem za ni neskutečně vděčná.

Stejně tak jsem i vděčná celé “obscurácké” redakci, která se mnou vytrvala další rok a odvedla kus práce. Ondro, Leni, Nikčo, Katko a Kájo, děkuji. Upřímné díky patří i autorům a autorkám, kteří našli chuť a čas, přispěli svými články a umožnili tak vznik dalšího čísla.

Letošní ročník nese téma letopočtu 1921. Byl to rok zcela jistě v něčem přelomový a přinesl mnoho událostí a nových počátků. My se na něj již můžeme dívat optikou sta uplynulých let, s jistým odstupem a s menší vášnivostí. Známe již následky toho, co se stalo i nestalo a můžeme je podrobit (ne)historickému výzkumu či z nich udělat objekt našich zájmů. Stejně jako tomu bude za další století, až někdo bude psát o roce 2021.

Eliška Farová

100 rokov novodobého českého kronikárstva

Martin Lukáč

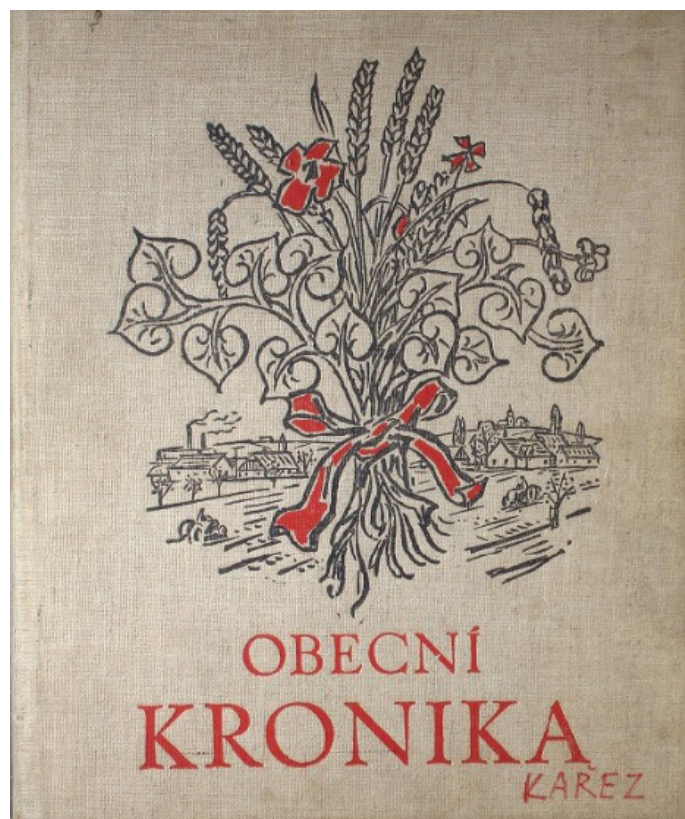
Rok 1921 je významným aj pre fenomén lokálneho kronikárstva ako súčasť tzv. „malých dejín“. V danom roku sa totiž začalo so zavádzaním do praxe čerstvo schváleného Zákona č. 80/1920 Sb. o pamětních knihách obecních z 30. januára 1920. Ako sa mohol pričiniť taký stručný zákon o rozvoj takej komplexnej činnosti, akou je kronikárstvo? Na túto otázku sa pokúsime odpovedať v rámci tohto príspevku – článok si nestanovuje za cieľ popisovať a definovať vývojové tézy a peripetie českého kronikárstva v uplynulých 100 rokoch, ale dostatočne ilustrovať dobový kontext vzniku a ďalšie dosahy spomínaného zákona.

Je pozoruhodné, že mladá republika si už krátko po prvom roku svojej existencie uvedomila dôležitosť tvorby súdobého pamäťového dedičstva a dokumentácie lokálnej pamäte či kultúrno-historických reálií novo-vymedzeného územia, resp. štátu. Môžeme sa domnievať, že podstatný súvis spočíval v kronikách ako nástroji na upevňovanie nového, nebývalého politického režimu; vytváranie priaznivej spoločenskej percepcie „nových poriadkov“

a v neposlednom rade na premenu či skôr legitimizáciu českého, moravského a sliezskeho obyvateľstva pri jeho hlásení sa k českej, poťažmo československej identite a občianstvu.

Schválne hovoríme o obyvateľstve na území dnešnej Českej republiky, nakoľko kronikársky zákon pre Slovensko a Podkarpatskú Rus mal vzniknúť vzápätí o niekoľko rokov, napokon však bol schválený až v roku 1932 – formou vládneho nariadenia: vládní nařízení č. 169/1932 Sb. o pamětních knihách obecních – a podľa rovnakej (kronikárskej) logiky, ako vyššie menovaný zákon, bol i tento zavádzaný do reálnej praxe až o rok neskôr, teda v priebehu roka 1933.

Na území dnešnej Českej republiky sa kronikárstvo v širších medziach začalo rozvíjať už v období habsburskej monarchie, a to už v prvej polovici 19. storočia. Gróf Karel Chotek (1783 – 1868) sa ako „nejvyšší purkrabí Království českého“ rozhodol – byť inšpirovaný susedným Bavorskom – zaviesť na ním spravovanom území tradíciu vedenia kroník, písaných v nemčine alebo latinčine, a to v každom meste i každej obci s právom trhu. Stalo sa tak prostredníctvom jeho písomného pokynu z 31. augusta 1835. Čo nové oproti tomuto pokynu priniesol už spomínaný prvo-

Kronika obce Kařez (okr. Rokycany) je ukázkou jedného z najrozšírenejších typov záznamovej knihy kroniky na území Česka.

republikový Zákon o pamětních knihách obecních?

Zákon pozostáva zo štyroch paragrafov, avšak ďalší vývoj kronikárstva priamočiaro vymedzili len prvé dva z nich – posledné dva sú skôr technického rázu o uplatňovaní (Prověsti zákon ukládá se ministru školství a národní osvěty a ministru vnitra.) a pôsobnosti zákona (Zákon nabývá platnosti dnem vyhlášení). Explicitne definoval povinnosť každej lokálnej samosprávy (politická obec) viesť obecnú kroniku (pamětní knihu obecní) – vďaka tomu sa fenomén kronikárstva podarilo rozšíriť po celom českom území a z úrovne výnimočných prípadov ľudových kronikárov (tzv. „písmáci“) bola dosiahnutá celoplošná úroveň pokrytia.

Vzhľadom na dovtedajšie monarchistické tendencie asimilácie a národnostnej homogenizácie obyvateľstva prostredníctvom germanizácie (a na Slovensku prostredníctvom maďarizácie), ktoré vrcholili na prelome 19. a 20. storočia a niekoľko rokov pred vypuknutím prvej svetovej vojny – je paradoxom, že sa zákon jasne nevyjadruje k jazykovej otázke (markantné zadefinovanie písania kroník v českom jazyku, príp. vo

Kronikář Chrudimská – jeden z metodických materiálov pre kronikárov, ktoré vo vtedajšej ČSSR vydávali viaceré regionálne vlastivedné múzeá.

vybraných lokalitách/oblastiach aj v jazyku tam žijúcej menšiny). Môže sa zdať, že tvorcom zákona pripadala jazyková otázka úplne prirodzenou a v novej republike, zvykajúcej si na slobodnejšie, demokratickejšie pomery, zároveň prirodzene vyplývajúcou z daností tej-ktorej komunity. Oproti „kronikárskej vývinovej etape grófa Choteka“ sa teda kroniky začali viesť v jazyku prevažujúcej národnosti. Na rozdiel od „písmákov“, ktorými sa väčšinou stávali roľníci – samoukovia, sa prvorepublikovými kronikármi stávala miestna inteligencia (učitelia a správcovia škôl, obecní a obvodní notári, farári a kňazi).

Druhým usmernením, vyplývajúcim z tohto zákona, bolo obsadenie pozície kronikára v každej samostatnej obci či meste a taktiež zriadenie jeho spolupracujúceho, no súčasne kontrolného orgánu – (letopiseckej) komisie. Okrem jasne definovaného vzťahu, že kronikára do jeho funkcie schvaľuje obecné zastupiteľstvo, zákon v rámci svojej stručnosti nedokázal pokryť iné relevantné otázky a tézy, mnohokrát ani tie, ktoré vyplývajú z jeho finálne schváleného obsahu.

Napriek týmto zreteľným pochybeniam a nedostatkom sa práve zákon z januára 1920, z povahy kronikárskej práce logicky úplne zavádzaný a zavedený až v roku 1921, stal najpodstatnejším krokom k roz-

voju lokálneho kronikárstva v takej forme, v akom ho zhruba poznáme dnes. Zákon sa vďaka od začiatku aktívnemu aplikovaniu do praxe už v roku 1921 (a to prostredníctvom rôznych nariadení a vyhlášok z viacerých ministerstiev – napr. v zákone menovaných rezortov školstva a národnej osvetu a taktiež vnútra) stal impulzom pre novodobé české kronikárstvo.

Ak máme uviesť konkrétne náležitosti: vďaka jednotlivým ministerským vyhláškam bol zákon č. 80/1920 Sb. doplňovaný a bola bližšie definovaná formálna a obsahová štruktúra kroniky (vrátane jej vzhľadu), postavenie kronikára, či dokonca evidenciu a archiváciu kroník. Zo strany Ministerstva školstva a národnej osvetu vzišlo nariadenie o organizácii kronikárskych seminároch, ktoré mali byť organizované okresnými osvetovými zbormi; taktiež bol určený dozor nad vedením kroník.

Ako sa uvádza v citovanom článku Tomáša Hromádku, v roku 1935 bola zemským úradom v Prahe, Brne, Bratislave a Užhorode pridelená povinnosť viesť registre kroník a okresné úrady mali aspoň raz za tri roky realizovať revíziu kroník. Podľa autopsie z terénneho prieskumu a výskumu kroník a pamätných kníh môžeme konštatovať, že tieto nariadenia boli dokonca realizované aj po faktickom zániku a rozpade prvej Československej republiky (ČSR) – napr. v roku 1941.

Neostane bez zaujímavosti, že popri signatároch zákona (prezident Tomáš Garrigue Masaryk, predseda československej vlády Vlastimil Tusar, minister školstva a národnej osvetu Gustav Habrman a minister vnútra Antonín Švehla) sa zriedkavejšie spomína aj podpora uzákonenia tohto zákona zo strany vedúcej osobnosti, akou bol Otakar Srdínko (1875 – 1930). Srdínko bol agrárnym politikom a predovšetkým lekárom, zakladateľom dnešného Purkyňovho ústavu (súčasť 1. LF Univerzity Karlovy) na pražskom Albertove. Tým chceme poukázať na uvedomelosť prvorepublikovej politickej reprezentácie, kedy si podstatu vybraných kultúrnych, osvetových i výchovných platforiem – medzi ktoré môžeme radiť i kronikárstvo – uvedomovali aj odborníci z úplne iných vedných, odborných či skrátka záujmových disciplín.

Vypuknutím druhej svetovej vojny a ére dvoch totalít, ktorá po druhej svetovej vojne postihla celý geografický priestor niekdajšej Československej republiky, bol prvorepublikový zákon legislatívne nahradený socialistickými nariadeniami a pokynmi v zmysle príslušnej politickej ideológie už v roku 1950. V prípade Českej republiky došlo k schváleniu prvého postsocialistického zákona až v roku 2006. O jeho devízach i kritických miestach môžeme diskutovať a po-

lemizovať, jeho dopady – pozitívne a negatívne – sa však zhodnotia až postupom (a s odstupom) času.

Kroniky z obdobia prvej ČSR – vďaka spomínanému zákonu i vďaka inteligentným charakterom prvorepublikových kronikárov – môžeme považovať za najkvalitnejšie diela kronikárskej povahy v rámci novodobého českého i slovenského kronikárstva. Ich ľudský princíp, nerozrušovaný politickou ideológiou, ale skôr pretkaný vernosťou „masarykovskej tradícií“ sa prejavil aj pri protektorátnom nariadení o odovzdávaní prvorepublikových kroník do zemských archívov (vo viacerých obciach došlo k preventívnemu vytvoreniu kópie kroniky, ktorá bola zaslaná namiesto originálu alebo došlo k zakopaniu originálu v zabezpečenej nádobe do zeme a následnému deklarovaniu o „stratení“ kroniky).

Prvorepublikové legislatívne impulzy pre fenomén lokálneho kronikárstva už síce nie sú platné, napriek tomu nie sú nenávratnou minulosťou. Dodnes môžu byť prínosnými pre kronikárov alebo iných bádateľov či nadšencov miestnej/regionálnej histórie, ktorí sa pri súčasnom (a častokrát nedostatočnom) legislatívnom ošetrovaní kronikárstva dostávajú do kontaktu s peripetiami, na ktoré nedokážu nájsť odpoveď; príp. hľadajú inšpiráciu a podporné body vo svojej ďalšej dokumentačnej práci. Zákon č. 80/1920 Sb. sa tak aj po 100 rokoch od svojho riadneho uplatňovania v roku 1921 stále stáva užitočným v každom potrebnom okamihu a prejavuje tak fragment prvorepublikového génia a atmosféry.

Literatura a zdroje

Balla, Pavel. Obecná kronika – príručka ku vedeniu obecných pamätných kníh. Bardejov: Blayer, 1933.

Černý Václav. Kronikář. Praha: Státní nakladatelství v Praze, 1936.

Encyklopedie Prahy 2 – kulturně-historické dědictví [online]. 6. 12. 2020 / 19. 1. 2021 [cit. 25. 2. 2021]. Dostupné z : <https://encyklopedie.praha2.cz/pametni-deska/1818-otakar-srdinko-purkynuv-ustav-albertov-20484>

Hromádka Tomáš. Sto let zákona o pamětních knihách obecních. In: Kroniky a kronikáři 1/2021. Praha: Tomáš Hromádka, 2021.

Krupová, Agáta; Pirošík, Vladimír a Kováčová, Ľubica. Praktická příručka pro kronikářov. Prešov: Regionálne vzdelávacie centrum Prešov, 2019.

Markus, Antonín. Pamětní kniha obecní. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1922.

Muríř, Peter. Právna úprava obecných kroník. Martin: Matica slovenská, 1985.

Pubal, Václav. Kroniky a kronikáři. Praha: Národní muzeum v Praze – Ústřední muzeologický kabinet, 1975.

Pubal, Václav. Kroniky a kronikáři. Praha: Národní muzeum v Praze – Ústřední muzeologický kabinet, 1985.

Zákon č. 80/1920 Sb. o pamětních knihách obecních ze dne 30. ledna 1920.

Martin Lukáč

Martin Lukáč (1995) je metodikom kronikárstva a tvorby pamätných kníh a lektorom/školiťelom početných kronikárskych workshopov, školení, pracovných seminárov i webinárov. Na prelome rokov 2017 a 2018 založil na sociálnej sieti Facebook skupinu Spájame kronikárov Slovenska ako v súčasnosti jedinú spoločnú komunikačnú platformu pre kronikárov, pôsobiacich na území Slovenska. Je držiteľom hlavnej ceny z celonárodnej súťaže kroník a monografií Slovenská kronika 2018, neskôr sa stal členom odbornej poroty tejto súťaže. Absolvoval štúdium dvojodboru Historie – obecné dějiny a Etnologie na Filozofické fakulte Univerzity Karlovy, v závere ktorého obhájil diplomovú prácu Komparatívna analýza lokálneho kronikárstva v Českej republike a na Slovensku v rokoch 1989 – 2019. Aktuálne pôsobí ako externý doktorand Ústavu evropské etnologie FF MU v Brne.

Československá humanitární pomoc během hladomoru v Rusku (1921–1922)

Marek Jandák

Před sto lety se stalo Československo z příjemce zahraniční pomoci jejím poskytovatelem, ba dokonce aktivně transportovalo na své území uprchlíky. V roce 1921 totiž započala práce mezinárodních humanitárních organizací přímo v bolševickém Rusku, kde vypukl rozsáhlý hladomor.

Hladomor v Rusku

Sucho, neúroda, hlad a smrt byly součástí života agrárních společností po staletí. Jak ukázali ve svém výzkumu Genady Golubev a Nikolai Dronin, ruské zemědělství trpí krátkým vegetačním obdobím a častým suchem ve stepi. Tyto geograficky dané faktory měly za následek nestabilní produkci obilovin z roku na rok. Nepřekvapí proto, že Rusko trpělo periodickými hladomory. Nejhorší z nich, který se odehrál v letech 1601–1603, je navíc spojován s výbuchem peruánské sopky Huaynaputina, který způsobil neúrodu v globálním měřítku. V jeho důsledku zemřelo přibližně 30 % tehdejší ruské populace.

Rozvoj industriální modernity spojený s rostoucí schopností státu zasahovat do ekonomiky, s rozvojem dopravy i s relativním zmenšením agrárního sektoru v poměru k celé ekonomice a se zvýšením efektivity zemědělství usnadnil předcházení hladomoru a zažehl naději na jeho vymýcení. Přesto se i ve 20. století odehrála řada velkých hladomorů v Číně, v různých zemích Afriky, v Indii, Severní Koreji a jinde. Poměrně známým a zároveň specifickým hladomorem sovětských dějin byl ten vyvolaný Stalinovu politikou v letech 1932–1933, nebyl však jediným. Již na po-

čátku 20. let Rusko udeřila katastrofa srovnatelných rozměrů, která si vyžádala přibližně 4 miliony obětí. Poslední velký hladomor zažil Sovětský svaz až v roce 1947.

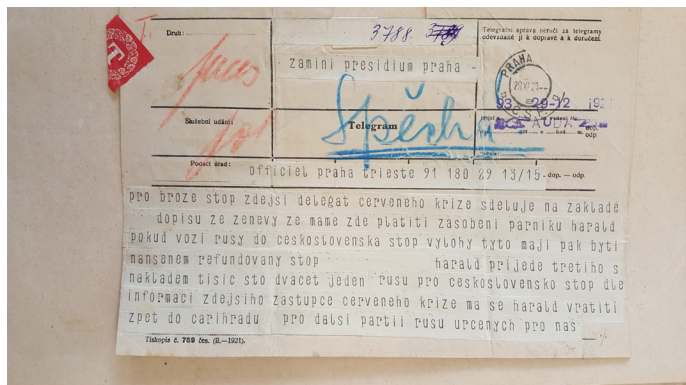
Zahraniční pomoc

V důsledku světové války a posléze také brutální občanské války byla ruská ekonomika v hlubokém úpadku. Když přišlo na jaře 1921 rozsáhlé sucho, neměla země k dispozici dostatek prostředků, aby mohla situaci čelit. Již v červnu 1921 psaly noviny v Moskvě o tom, že Povolží zasáhl horší hladomor než ten poslední v roce 1891. Tento naprosto katastrofální hladomor, který zabíjel po tisících a způsoboval, že někteří hladovějící se uchýlovali ke kanibalismu, přiměl spisovatele Maxima Gorkého, aby zveřejnil 13. července 1921 apel ke „všem čestným lidem v Evropě a Americe“, které žádal o jídlo a léky pro hladovějící Rusko. Explicitně se při tom odvolával na nutnost záchrany myšlenky humanitarismu pošramocené válkou: „*Neštěstí Ruska poskytuje všem humanistům úžasnou příležitost, aby předvedli, že je humanitarismus životaschopný.*“

V reakci na tuto výzvu začala Americká pomocná akce (American Relief Administration, ARA) vedená budoucím prezidentem Herbertem Hooverem jednat v Rize se sovětskou vládou. K dohodě strany dospěly již 20. srpna 1921. ARA se zavázala poskytnout stravu milionu osob, nakonec byl za více než rok jejího působení tento závazek překročen přibližně desetinásobně. Evropská pomoc byla organizována v rámci Mezinárodního výboru pro pomoc Rusku (International Committee for Russian Relief, ICRR). V jeho čele stál norský cestovatel a velíkán poválečného humanitarismu Fridtjof Nansen. (Jedním z jeho spolupracovníků, který v zimě 1921/1922 připravil zprávu o situaci v charkovském regionu, nebyl nikdo jiný než Vidkun Quisling.)

Československá humanitární pomoc v Rusku

Humanitární pomoc obecně sehrála důležitou roli v Rakousku-Uhersku na konci první světové války, když se hroutil systém zásobování potravinami a v ulicích monarchie se odehrávaly hladové bouře. Zvláště organizace České srdce přispěla na základě národní

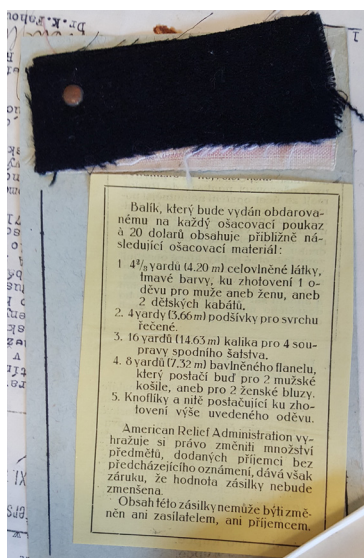

Telegram Ministerstvu zahraniční ohledně převážení ruských uprchlíků z Konstantinopole (Istanbulu)

solidarity, jak ke zlepšení zásobovací situace českých obyvatel měst, tak k reálnému převzetí moci nad zásobováním nacionalisty od státních orgánů monarchie na podzim 1918. V únoru 1919 byl založen Československý Červený kříž (ČSČK) s dcerou prezidenta republiky Dr. Alicí Masarykovou v jeho čele. ČSČK nahradil původní české a slovenské spolky Rakouského a Uherského Červeného kříže a brzy se stal masovou organizací se stovkami tisíc členů. ČSČK se zabýval oblastmi veřejného zdraví, výchovy mládeže, sociální a humanitární práce a přípravami zdravotnictví pro případ války.

V roce 1919 obdrželo Československo výraznou finanční podporu na poválečnou obnovu v hodnotě 125 milionů Kč od zahraničních dárců. Do Československa rovněž přijeli zahraniční humanitární pracovníci. Jednalo se o součást pomoci, kterou do válkou zničených částí Evropy a Blízkého východu posílaly ve velké většině Spojené státy, která se vyšplhala jako celek do výše stovek milionů dolarů.

V roce 1921 ČSČK ve spolupráci s ministerstvem zahraničí zorganizoval pomoc při hladomoru v Rusku. Publikace vydaná Československým červeným křížem k desátému výročí od svého založení v roce 1929 popisuje pomocnou akci jako příležitost „splatit alespoň částečně svůj dluh.“ Dále autor knihy Otakar Dorazil popisuje roli Dorostu ČSČK při organizování

Vzorkovník jako součást sbírky ARA

pomoci a zdůrazňuje při tom solidaritu mezi dětmi: „Dívky šily prádlo a šaty a hoši pořádali představení a vydělávali peníze, za něž provedli nákup věcí, které trpící ruské děti potřebovaly.“ Do sbírky se zapojilo 2000 škol (980 v Čechách, 650 na Moravě a 370 na Slovensku). Celkově přispěl ČSČK peněžními a věcnými dary v hodnotě 3 miliony Kč.

Zatímco líčení Otakara Dorazila působí až nostalgickým dojmem, z dobové zprávy MUDr. Václava

European Student Relief Fond – plakát na plánovanou sbírku v Praze

Girsy, kterou zaslal 27. února 1922 z Moskvy československému Ministerstvu zahraničí, naopak dýchá hrůza a zoufalství ruské situace: „Dle docházejících zpráv, hlad se šíří i do jiných oblastí Ruska, takže letos z jara bude více méně hladovět většina ruského národa. Opětující se případy pojídání lidských mrtvol v hladových končinách ilustrují smutné poměry.“ Girsy, volyňský Čech, legionář a vysoce postavený úředník, který vedl ruskou pomocnou akci ministerstva, pokračoval popisem tristní situace při přepravě pomoci. Ta často čekala nevyužitá v přístavech a v překladištích. Například transport československé pomoci v té době stále ještě nedorazil do Samary, která pro něj ICRR vymezila jako cílovou stanici. ARA se dokonce odhodlala k rozdáváním potravin železničářům, aby napomohla plynulosti přepravy, tomu Nansenova ICRR oponovala s poukazem na to, že stravování železničářů je věc sovětské vlády. Kvůli problémům s dopravou pomoci bylo dokonce zvažováno pozastavení další sbírek. Zakončení Girsyho dopisu bylo krátké, věcné a zlověstné: „Otázka pomoci hladovým jest dnes z velké části otázkou úpravy transportu. Nenastane-li se tak, vymře do nových žní v Rusku na 30 milionů obyvatelstva.“

Čtenáře materiálů československého Ministerstva zahraničí z léta 1922, kdy se diskutovalo o budoucnosti pomoci, může překvapit spíše podobnost s přístupem současných humanitární organizací k Třetímu světu s důrazem na modernizaci a budování místních kapacit, aby další pomoci nemuselo být zapotřebí. Úředníci z Černínského paláce nebyli znepokojeni konkurenčním modelem bolševické formy sovětské vlády, který se zdál být v rozkladu už kvůli samotnému hladomoru. Jejich reakce se málo podobala předchá-

zejícímu vnímání revolučního vzednutí, které zejména v roce 1919 vyvolávalo strach či naděje po celé Evropě. Stejně tak se jazyk ministerských úředníků nesrovnával s pozdějším opětovným vstupem Moskvy do střední Evropy v roli velmoci.

Československá humanitární pomoc nebyla poskytována jen v Rusku samotném, ale také přímo v Československu. Pomineme-li, že ve 20. letech ČSČK a vláda podporovaly početnou ruskou emigraci v Československu, včetně stipendií pro několik tisíc ukrajinských a ruských studentů, přímo v souvislosti s hladomorem Ministerstvo zahraničí na přelomu let 1921–1922 aktivně přesídlilo asi 5000 ruských uprchlíků, převážně zemědělců, z Konstantinopole (Istanbulu) do Československa.

A ve spolupráci s ČSČK organizovala československá vláda pobyt 439 dětí z hladovějící oblasti Simbirsk v Československu. Ten byl první svého druhu a vyvolal zájem zahraničního tisku. Děti byly po příjezdu do Pardubic a karanténě umístěny do rodin. Když se měly v roce 1923 vracet do Ruska, více než polovina jich zůstala v Čechách. Jako vysvětlení tohoto rozporuplného vztahu mezi pomáhajícími a bezmocnými hladovějícími, které „pomáhající“ nakonec po dvouleté asimilaci připraví o jejich děti, Otakar Dorazil ve výroční knize ČSČK pouze omlouvá slovy: „*Na mnohých místech si rodiny oblíbily děti jako vlastní...*“

Namísto závěru

Strašlivý hladomor zapříčiněný jak klimatickými faktory, tak vyčerpáním z občanské války, dokázal překonat řadu rozdílů mezi ruskou bolševickou vládou a státy Západu na základě ideologie humanismu a krizové situace. Československo se také poprvé zapojilo do mezinárodních struktur zajišťující humanitární pomoc v třetích zemích.

Tento text je prozatím pouze úvodem k tématu, které, co je mi známo, nebylo ještě důkladně studováno. Přestože některé klíčové archivní fondy nám chybí, zejména písemnosti prvorepublikového ČSČK, kritické dějiny moderní humanitární práce, této, jak řekl Keith D. Watenpaugh, „slabé síly v mezinárodních vztazích“ potřebujeme. Odhlédneme-li od poutavé historie plné dilemat v komplikovaných vztazích mezi pomáhajícími a potřebnými, kterou nabízí, dějiny humanitární práce nám navíc přinášejí i nový pohled na známé historické procesy a rozšiřují naše porozumění tomu, co bylo dobově možné.

Literatura a zdroje

Dorazil, Otakar. Čs. červený kříž 1919–1929. Praha: Československý Červený kříž, 1929.

Golubev, Genady; Dronin, Nikolai. Geography of Droughts and Food Problems in Russia (1900–2000), (Kassel, University of Kassel. February 2004).

Konrád, Ota; Kučera, Rudolf. Cesty z apokalypsy. Praha: Academia, 2018.

Lovčí, Radovan, Alice Masaryková. Praha: Karlova Univerzita, 2007.

Snyder, Timothy, Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem. Praha: Paseka, 2013.

Ther, Philipp, The Outsiders: Refugees in Europe Since 1492. Princeton: Princeton University Press, 2019.

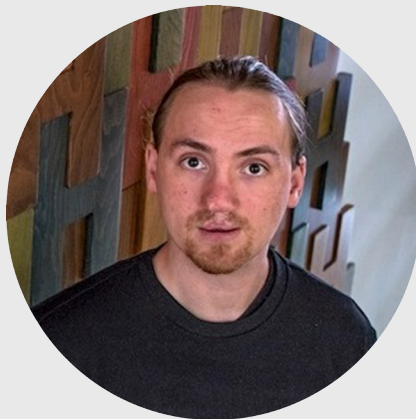
Tyršová, Renata (ed.), Pět let Českého srdce 1917–1922. Praha: České srdce, 1922.

Vaculík, Jaroslav. „Masarykův spolupracovník MUDr. Václav Gírsa“, in: T. G. Masaryk, jeho spolupracovníci a vznik československého státu. Hodonín: Masarykovo muzeum, 2009.

Watenpaugh, Keith D. Bread from Stones: The Middle East and the Making of Modern Humanitarianism Oakland: University of California Press, 2015.

Weissman, Benjamin M., Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia, 1921–1923 (Stanford: Hoover Institution Press, 1974).

Národní archiv, f. Ministerstvo zahraničních věcí- Ruská pomocná akce.

Marek Jandák

Vystudoval historii na FF UK se zaměřením na sociální dějiny. Je autorem knihy „Arménská genocida“, která vyšla v roce 2018 v Nakladatelství EPOCH. Působí jako doktorand na Ústavu hospodářských a sociálních dějin rovněž na FF UK, kde v současnosti pracuje na disertační práci, jejímž tématem je vznik Československa, Jugoslávie a Zakavkazské federace, nových vícenárodnostních států v éře národního státu. Je členem Centra pro transdisciplinární výzkum násilí, traumatu a spravedlnosti (VITRI/UNCE). Občasně publicisticky komentuje mezinárodněpolitické otázky.

Hořký kompromis, nebo zrada revolučních ideálů?

Anglo-irská smlouva z roku 1921

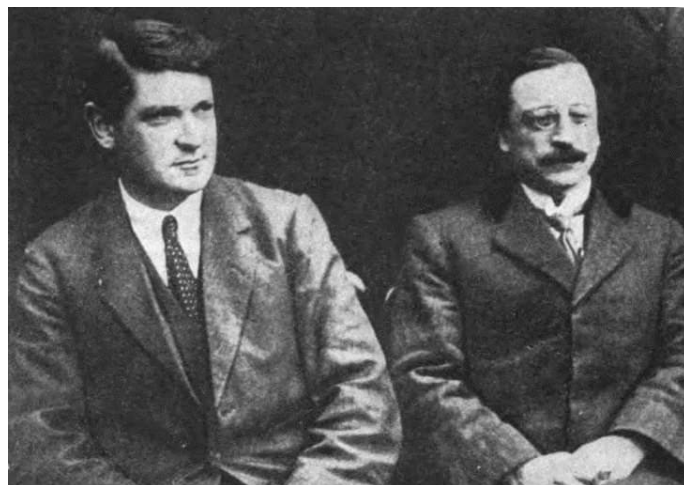
Vojtěch Halama

Každá revoluce dříve či později dospěje do momentu, ve kterém je třeba proměnit ideje v realitu, rozpoznat omezené možnosti implementace vlastních aspirací, a v důsledku toho přijmout kompromisy. Dochází na politické handlování, které je často velice vzdálené myšlenkovému světu běžného bojovníka za svobodu, a na pragmatické dohody v rámci umění možného. V takové chvíli se zpravidla vyprofiluje radikální křídlo, jehož touha po důkladnější změně zůstala nenaplněna, a následná konsolidace nového režimu nutně zahrnuje i vypořádání se s tímto disentem.

Pro irské separatistické hnutí odstartovala tento proces tzv. anglo-irská smlouva podepsaná 6. prosince 1921 v Londýně. Smlouva na jednu stranu ukončila irskou válku za nezávislost a udělila zemi velkou míru autonomie odpovídající statusu dominia. Na druhou stranu vyvolala mezi Iry toužícími po plné nezávislosti bouřlivé reakce, rozdělila separatistické hnutí na dva nesmiřitelné tábory a ve svém důsledku vedla v letech 1922–1923 k ničivé občanské válce. O všeobecné oddanosti myšlenky samostatného Irsku přitom nemohlo být pochyb: šlo o konflikt mezi umírněnými, kteří hořký kompromis vnímali jako odrazový můstek k postupnému osamostatnění, a radikály, požadujícími jeho úplné odmítnutí a pokračování v ozbrojeném boji. Smlouva figurovala jako hlavní politické téma až do vyhlášení republikánské ústavy

Dělostřelecký útok na základnu militantních odpůrců smlouvy v dublinské soudní budově Four Courts. Tato událostí fakticky započala irská občanská válka.
Zdroj: Wikiedia Commons

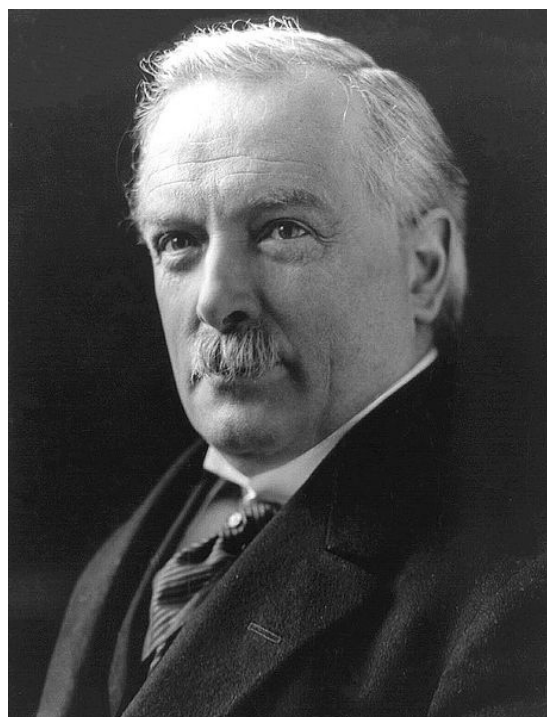
Michael Collins a Arthur Griffith, přední členové irské delegace. Zdroj: Wikimedia Commons

v roce 1937 (de facto), respektive do vystoupení Irsku z Commonwealthu v roce 1949 (již spíše de iure), měla však i dalekosáhlejší konotace. O jejím významu v irské kulturní paměti pak svědčí fakt, že v tamním prostředí často stačí prostý termín *The Treaty* a hned je jasné, jakou smlouvu má mluvčí na mysli.

Podmínky pro irsko-britská jednání nastaly v polovině roku 1921, kdy začalo být zřejmé, že ani jedna ze stran irské války za nezávislost nemůže získat úplnou převahu. Irové byli, i přes aspirace na samostatnou republiku, vyčerpaní tři roky trvajícím konfliktem, během něhož v zemi de facto existovala dvojí správa. Tato situace vznikla po drtivém vítězství separatistické strany Sinn Féin ve volbách na konci roku 1918. Sinn Féin se rozhodla do křesel ve Westminsteru nezasednout a svůj mandát využila k vytvoření revolučního parlamentu *Dáil Éireann*. Ozbrojená složka hnutí za nezávislost, Irská republikánská armáda (IRA), následně odstartovala guerillovou kampaň s cílem donutit Brity k odchodu z ostrova. Ta nesla své ovoce, neboť představitelé Velké Británie si rovněž ze všeho nejvíce přáli konec intenzivních problémů, které tzv. irská otázka již bezmála deset let způsobovala. S ohledem na širší impérium však premiér David Lloyd George trval na tom, že Irsko musí zůstat pod správou britské koruny, byť by mělo dostat určitou míru autonomie. Aspirace, se kterou šla do jednání irská strana, tak Brity reálně zvažována nikdy nebyla.

Proti ostříleným politickým matadorům typu Davida Lloyd George, Austena Chamberlaina či Winstona Churchilla, v té době ministra kolonií, byli irští reprezentanti poněkud v nevýhodě. V čele delegace s nejasně definovanými pravomocemi stanul Michael Collins, v této chvíli již legendární vůdčí osobnost irského boje za nezávislost, dále původní zakladatel Sinn Féin Arthur Griffith a ministr hospodářství Robert Barton. Stejně jako separatistické hnutí obecně, ani tato skupina nebyla ideově jednotná. Arthur Griffith, původně známý představami o duální monarchii rakousko-uherského typu, neměl s přijetím finální verze smlouvy nejmenší problém. Collins byl především pragmatický organizátor a smlouvu realisticky chápal jako „svobodu k dosažení svobody“. Barton se rozhodl podepsat až pod tlakem hrozby okamžité války, se kterou Lloyd George vyrukoval ve finále jednání, a posléze proti smlouvě vystupoval negativně. Nejzpůsobilejší politický hráč se však jednání nezúčastnil. Prezident irské revoluční republiky Éamon de Valera, zastávající tvrdé linie odmítající ústupky, zůstal v Dublinu a situaci sledoval z povzdálí.

De Valerovu taktiku lze chápat na široké škále interpretací od upřímné snahy figurovat jako poslední záchrana v případě, že jednání selžou, až po chladnokrevnou kalkulaci provedenou s vědomím, že delegace s požadavkem úplné nezávislosti nemůže uspět

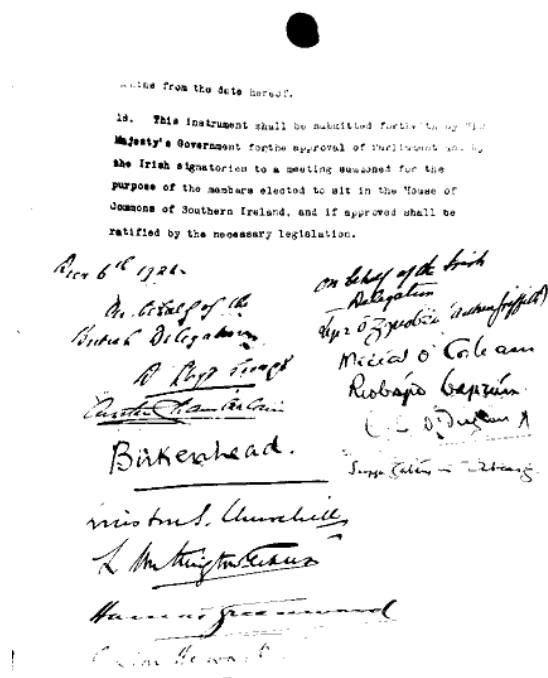
David Lloyd George, britský premiér a vůdce britské delegace.

Zdroj: Wikimedia Commons

a zákonitě domácí scénu zklame. Bylo by ovšem chybou vnímat jej jako hlavní příčinu následujících událostí, během kterých se svou nabídkou třetího řešení (tzv. vnější asociace) zůstal spíše osamocen. Obě delegace se po podepsání musely obrátit na své parlamenty, aby smlouvu ratifikovaly. Zatímco na britské straně panovala shoda, v irském prostředí započala rozsáhlá debata vycházející ze zcela lidských dilemat, která musel řešit každý, kdo se nějakým způsobem podílel na osvobozeneckém úsilí. Byla smlouva nutným kompromisem, nebo zradou republikánských ideálů?

Zatímco revoluční elity se zabývaly především otázkami typu poslanecké přísahy britské koruně, hlasy zdola měly také co říct. Vysílaly přitom dvojí signály. Na jedné straně si běžní Irové přáli mír a stabilitu, po konsolidaci volala také katolická církev, určitou roli hrálo i Collinsovo charisma a přesvědčení mnoha dobrovolníků IRA, že cokoli je dobré pro něj, je dobré i pro ně. Na druhé straně se řada běžných členů hnutí ptala sama sebe, zda je pouhá autonomie skutečně to, za co bojovali. Liam Mellows, jeden z předních odpůrců smlouvy, prohlásil: „*Raději mít chudou a nuznou zemi, raději Iry protloukající se bídým životem svázaným s půdou, jen ať jsou vlastníky svých duší, svých myslí a své cti.*“

Poslanci Dáilu nakonec smlouvu ratifikovali v poměru 64:57 hlasů a ti, kdo s výsledkem nesouhlasili, parlament opustili. Následný dvouletý konflikt, ve kterém se zklamaní radikálové postavili proti vládě nově vzniklého dominia Irský svobodný stát, se stal ještě krvavějším, než kdy byla válka za nezávislost. Dělicí li-

Podpisová strana smlouvy. Vlevo podpisy britské, vpravo irské delegace. Irští zástupci pro podpis zvolili gaelské verze svých jmen. Zdroj: Wikimedia Commons

Zprava: Éamon de Valera, Michael Collins, Harry Boland. Příběh spolubojovníků, kteří se v důsledku sporu o anglo-irskou dohodu obrátili proti sobě, vypráví například film Michael Collins (1996). Zdroj: Wikimedia Commons

nie vedly nejen mezi bývalými spolubojovníky, jako byl Collins a de Valera, ale i obecně napříč organizacemi a rodinami. Trauma konfliktu „bratra proti bratru“ později učinilo z této kapitoly irské historie tabu, o kterém nebylo radno mluvit. Zvláštním dějinným paradoxem zůstává, že přestože v občanské válce zvítězili umírnění zastánci kompromisu a veškeré další úsilí o plnou nezávislost se řídilo Collinsovou strategií „svobody k dosažení svobody“, byly to většinou osobnosti vystupující proti smlouvě, které se staly nejvýznamnějšími irskými politiky dvacátého století a které tuto strategii implementovaly.

Zde je třeba zdůraznit, že irská občanská válka byla vedena kvůli nenaplněným nadějím na plnou nezávislost a republikánskou formu vlády, nikoliv kvůli rozdělení ostrova. Mýtus o zásadním významu otázky Severního Irska vychází především z pozdějšího konfliktu v letech 1969–1998 a rétoriky tzv. Prozatímní IRA, která považovala původní osvobozenecský boj za neukončený, o severním území smýšlela jako o „čtvrtém zeleném poli v otroctví“. Je třeba si uvědomit, že

ostrov byl rozdělený již zákonem o správě Irska z roku 1920 v důsledku tlaku severoirských unionistů. Anglo-irská smlouva slibovala úpravu hranice pod dozorem speciální komise a všeobecně se předpokládalo, že Severní Irsko je jen dočasný konstrukt, který do několika let zanikne. To, že se tak nestane, Irové rozpoznali až kolem roku 1925, kdy se oba celky plně konsolidovaly a závěry komise žádné významné změny nepřinesly.

Politické dopady občanské války měly dalekosáhlé důsledky a ovlivnily podobu irské politiky na mnoho desetiletí dopředu, v určitém smyslu dodnes. Oproti jiným evropským demokraciím totiž není irská politická scéna rozdělena podle klasického spektra levice/pravice, ale právě podle dělící linie občanské války. Zatímco strana Fine Gael v zásadě vychází z umírněné části hnutí kolem Michaela Collinse, Arthura Griffitha a Williama T. Cosgravea, strana Fianna Fáil sdružila odpůrce smlouvy kolem Éamona de Valery. Mezi oběma uskupeními, která se během dvacátého století střídala u moci, přitom panovala široká shoda v základních sociálních, ekonomických a v konečném

důsledku i politických otázkách. Obě strany byly středové, sociálně konzervativní, a oproti předpokladům i politicky umírněné. Fine Gael se profilovala spíše jako proevropská strana velkých farmářů a střední třídy a Fianna Fáil zaujímal více nacionalistické a populistické postoje, avšak nebylo to pravidlem. Sinn Féin, která po většinu století představovala nevýznamné politické křídlo radikální části IRA a teprve v osmdesátých a devadesátých letech vstoupila do konstituční politiky, pak reprezentovala ty nejradikálnější odpůrce kompromisů, kteří neviděli jinou alternativu než pokračovat v ozbrojeném boji.

„Ten bizarní pocit roku 2020, kdy se musíte odpojit ze semináře o stém výročí zákona o správě Irska [který uskutečnil rozdělení země], abyste se mohli připojit k jednání Pracovní skupiny pro referenda o sjednocení irského ostrova,“ napsal v prosinci 2020 na Twitteru irský historik Conor Mulvagh. Trefně tím ilustroval, že řada událostí, které si nyní Irsko připomíná v rámci tzv. dekády stých výročí, je nečekaně relevantní i pro dnešní dobu. Nejdůležitější roli hraje samozřejmě brexit. Kontroverze ohledně charakteru irské hranice a statusu Severního Irsku znovu vyzvedly „irskou otázku“ do popředí v podobě, jejíž některé aspekty jsou velice podobné těm před sto lety. Zároveň teprve minulý rok přinesl symbolický konec politického spektra definovaného občanskou válkou. Sinn Féin, nyní plně demokratická levicová alternativa, dosáhla ve volbách úspěchu srovnatelného s tradičními stranami a stala se tak třetím velkým hráčem irské politické scény. Tím nejenže narušila dosavadní dualismus, ale také zapříčinila bezprecedentní koalici Fine Gael a Fianna Fáil, které až tato situace donutila překonat symbolické a osobní spory a uznat vzájemnou ideovou blízkost.

Sté výročí podepsání smlouvy navíc přichází v době, která podkopává doposud velice úspěšnou komemoraci okolností vzniku samostatného státu. Jestliže výročí Velikonočního povstání z roku 1916 si Irové připomněli formou rozsáhlého programu pro veřejnost a na festival Reflecting the Rising dorazilo do Dublinu kolem 700 000 lidí, omezení spojená s pandemií covid-19 situaci výrazně mění. Jak to vyjádřil novinář Ronan McGreevy, „veřejná shromáždění byla nahrazena štvavými komentáři bojovníků za klávesnicí,“ což může narušit popularitu vysoce komplexních a pluralitních státních komemorací. V průběhu letošního roku, sto let od konce války za nezávislost a podepsání anglo-irské smlouvy, tedy ještě uvidíme, jaký vliv bude mít tato kontroverzní kapitola irské revoluční dekády i na naši dobu. Nezbyvá než doufat, že k exploataci starých křivd nedojde.

Literatura a zdroje

Ferriter, Diarmaid. *A Nation and Not a Rabble: The Irish Revolution 1913–1923*. London: Profile Books, 2015.

Regan, John M. *The Irish Counter-Revolution, 1921–1936*. Dublin: Gill & Macmillan, 2001.

Halama, Vojtěch. „Žijeme zde a opět tajíme dech...“ Paradoxy irské hranice. *Dějiny a současnost*. 2020, 42(1), 18–21.

McGreevy, Ronan, 2021's truce, treaty and Northern Ireland commemorations will test our goodwill. *The Irish Times* [online]. 2 January 2021 [cit. 2021-02-15]. Dostupné z: <https://www.irishtimes.com/culture/heritage/2021-s-truce-treaty-and-northern-ireland-commemorations-will-test-our-goodwill-1.4440819>

Mulvagh, Conor. [The surreal 2020 moment...] In: *Twitter* [online]. 10 December 2020 [cit. 2021-02-15]. Dostupné z: <https://twitter.com/ConorMulvagh/status/1337020901208981504>

Vojtěch Halama

Je doktorandem na Ústavu světových dějin FF UK. Absolvoval studijní stáže na univerzitách v Galway, Maynoothu a Dublinu. Věnuje se moderním dějinám irského ostrova, především státním komemoracím irské revoluční dekády.

Trnité cesty mongolské nezávislosti

Ondřej Crhák

Na počátku 20. století byla území obývaná Mongoly součástí Čínského císařství, které bylo pod kontrolou mandžuské dynastie Čching. Během druhé poloviny 19. století procházelo císařství řadou krizí, které v roce 1911 vygradovaly v republikánskou revoluci a konec monarchie. Snahy o nezávislost, či případně větší autonomii Mongolska se objevily již na konci 19. století, ale největšího rozmachu dosáhly právě roku 1911, kdy jim republikánská revoluce dala silný impuls.

Mongolská autonomie

Chánové z Vnějšího Mongolska (tehdy označována jako Chalcha) v létě roku 1911 došli k závěru, že pokud má dojít k vyhlášení nezávislosti jejich země, musí být tak učiněno se zahraniční pomocí. Pro tento účel se jako nejvhodnější partner jevilo carské Rusko, které bylo vhodné nejen díky své geografické blízkosti, ale také pro své dřívější pronikání do oblasti. V návaznosti na toto rozhodnutí bylo do Ruska vysláno poselstvo, které mělo zajistit ruskou pomoc v podobě zbraní a přímé vojenské intervence. Přibližně od 90. let 19. století se totiž zintenzivnily čínské pokusy kolonizovat mongolské oblasti etnickými Číňany, kteří se narozdíl od místních kočovných etnik zaměřovali na zemědělství a obchod, čímž tvořili stabilnější základ pro kontrolní struktury v oblasti. S touto zemědělskou expanzí šlo ruku v ruce budování vojenských posádek. Čínské kroky vzbuzovaly nelibost u mongolských politických a náboženských elit. Není proto překvapivé, že přerušení této činnosti bylo jedním z požadavků, které Mongolové v Rusku předložili.

Rusko mělo samozřejmě enormní zájem na posílení svého vlivu v regionu, avšak mohlo jednat pouze v souladu s dohodami, které uzavřelo s Japonskem po rusko-japonské válce v roce 1905. Z tohoto důvodu byly kroky Petrohradu v mongolské otázce velice opatrné a odpovědi na mongolské žádosti byly buď přímo zamítavé, nebo nejednoznačné. Vedení čínské správy se o mongolské snaze získat pomoc v Rusku dozvědělo a pomocí vojenské síly začalo zastrašovat místní elity, aby od své činnosti upustily. Rusko mezitím vyjádřilo nesouhlas u čínského císařského dvora s podobnými akcemi, ale se zmíněnou dlouhodobou snahou o kolonizaci. Císařský dvůr dříve podobné požadavky odmítal, ale pod vlivem vnějšího tlaku a vnitřní krize nakonec přistoupil k tomu, že zastavil svoje aktivity na mongolském území.

V důsledku oslabení čínského vlivu se mongolská reprezentace odhodlala 30. 11. 1911 k vyhlášení nezávislosti a v Ich Chüře (dnešní Ulánbátar) byla sestavena prozatímní vláda. Ještě na konci prosince téhož roku byl Džebvundampa Chutuchtu, známý též pod titulem Bogdchán, jmenován vládcem země. Vedení prozatímní vlády pak pokračovalo v dřívějších snahách o získání ruské podpory. Ruská strana však cíleně během jednání používala termínu autonomie, která měla být zabezpečena rusko-čínskou smlouvou. Rusko na jedné straně nechtělo zpřetrhat vazby Mongolska s Čínou, ale na stranu druhou chtělo získat minimálně ekonomický vliv v oblasti. Výsledkem ruského postoje bylo odmítavé stanovisko v otázce Vnitřního Mongolska a jeho připojení k nově vzniklému nezávislému státu. Pro tyto účely Petrohrad odmítal poskytnout jakoukoliv pomoc. Vzhledem ke zmíněným dohodám s Japonskem byl tedy manévrovací prostor Ruska velmi limitován, a tak byla mongolská autonomie prostředkem, který měl zabránit vměšování dalšího státu do oblasti a tím ochránit rusko-čínské ekonomické zájmy.

*Mongolská delegace v Petrohradu.
Zdroj: Wikimedia Commons*

*Ruský konzulát v Ich Chüre.
Zdroj: Wikimedia Commons*

Udržení nové státnosti

Nově vzniklá Čínská republika již od svého počátku deklarovala, že periferní oblasti jako Tibet nebo Mongolsko jsou její pevnou součástí. Republiková vláda proto odmítla uznat vyhlášení Mongolské nezávislosti a připravovala její vojenskou likvidaci. Mongolové se tak dostali mezi mlýnské kameny, kde byli omezeni limity a ochotou Ruska vměšovat se do těchto záležitostí na straně jedné a na straně druhé byli vystaveni přímému vojenskému nebezpečí ze strany Číny. Situaci také zhoršoval postoj samotných mongolských elit ve Vnější Mongolsku. Místní aristokraté zůstali i během revoluce loajální k císařskému dvoru, který deklaroval poskytnutí rovných práv Mongolům. Pro mnoho příslušníků mongolských elit se císařství navzdory své zkorumpovanosti mohlo jevit mnohem schůdnější cestou než samostatnost či být součástí nové Čínské republiky. Republika byla pro Mongoly a jiná etnika problematická, protože republikáni ke své revoluci přistupovali silně skrze nacionalistickou optiku a mluvili také o vyhnání „nečínských“ národů.

Mezi mongolskou aristokracií na jihu země proto vygradoval postoj, který vzešel na spojeného sněmu v prosinci 1911. Ten počítal se zachováním dynastie a formuloval požadavky na zlepšení postavení Mongolů. Ovšem pokud by mělo dojít k vítězství revoluce a ustanovení republiky, mělo se Vnější Mongolsko osamostatnit. V srpnu roku 1912 se nakonec Vnější Mongolsko o vyhlášení nezávislosti pokusilo, ale tento akt byl velice záhy potlačen čínskou armádou. Tehdejší prezident čínské republiky Jüan Š'-kchaj si pak u mongolských elit vynutil prohlášení loajality vůči své vládě. Díky následné implementaci vysoce postavených Mongolů do republikánské správy se podařilo udržet postavení mongolského etnika v dosa-
vadních mezích.

V reakci na vzrůstající napětí byla počátkem listopadu 1912 uzavřena rusko-mongolská dohoda

o přátelství a doplňující protokol o vzájemném obchodu. Důležité je, že ruská strana odmítla chápat Vnitřní a Vnější Mongolsko jako jeden celek. Rusové chápali pod pojmem Mongolsko pouze jeho vnější, tj. severní část. Svůj postoj podmínili tím, že v opačném případě územního chápání, neposkytnou mongolské vládě pomoc proti čínskému vpádu. Čínská vláda samozřejmě dohodu neschválila, a dokonce vyhrožovala různými protikroky rovněž vůči Rusku. Avšak samotná smlouva měla různé výklady. Zejména pak mongolská strana ji navzdory ruskému postoji považovala za potvrzení nezávislého státu.

Prozatímní vláda se v reakci na smlouvu odhodlala vyslat do Ruska diplomatickou misi. Její cíle byly poměrně velkolepé a de facto měly vést k mezinárodnímu uznání samostatného Mongolska. Jednání s ruskou vládou bylo zaměřené také na vojenskou podporu, nákup zbraní a umístění mongolského vyslance v Petrohradu. Vedle těchto jednání se mise měla pokusit i o navázání styků s jinými státy, a to zejména s Velkou Británií a Francií.

Petrohrad byl sice k mongolským požadavkům výrazně zdrženlivý, ale na vyjednávání nakonec přistoupil. Ruská diplomacie totiž chtěla mongolskou otázku využít jako pomyslnou páku proti Číně, kterou mohla použít během vyjednávání o rusko-čínské smlouvě. Rusko nakonec přistoupilo pouze na opatrné kroky a všechny požadavky odmítlo. Stejný neúspěch utrpěla mongolská mise i u zastupitelů jiných zemí, kteří návrhy na setkání odmítali. Ruský ministr zahraničních věcí Sergej D. Sazonov aspoň přislíbil vyslání ruských vojenských expertů. Ovšem poskytnutí další vojenské pomoci komplikoval vpád mongolských vojsk do oblastí Vnitřního Mongolska v lednu 1913, do kterého se Rusko, byť velmi zprostředkovaně, nechtělo zapojit. Během let 1912 a 1913 se prozatímní vládě ve vztahu s Ruským impériem podařily úspěchy na hospodářském poli, kdy se od ruské vlády podařilo získat značné finanční půjčky.

Konec autonomie a panmongolských snů

Mračna nad mongolským snem se začala stahovat již během roku 1913, kdy došlo k podepsání rusko-čínské dohody, která přiřkla právo Číně spravovat Mongolsko za podmínky ponechání vnitřní autonomie oblasti. První světová válka přinesla postupný odliv ruského zájmu, čímž se jen uvolňoval prostor pro realizaci čínských plánů. Tento stav se projevil během jednání v Kjachtě a následné dohodě z roku 1915. Jednání byli přítomni zástupci všech tří zainteresovaných stran., Rusko svůj postoj nezměnilo, a tak došlo pouze k po-

8. Bogdchán, Džebvundampa Chutuchtu.

Zdroj: Wikimedia Commons

tvrzení čínské suverenity nad Mongolskem se zachováním ruských hospodářských zájmů.

Situace se poněkud změnila po ruských revolucích roku 1917 a následné občanské válce. Pod vlivem těchto událostí začala čínská vláda připravovat ukončení mongolské autonomie, které přišlo po vojenské akci v lednu 1919. Čínská vojenská přítomnost tak ukončila osm let mongolského pokusu o vlastní státnost. Kromě obnovení kontroly požadoval Peking doplacení všech daní za dobu autonomie, což s sebou vyvolalo vlnu nespokojenosti. Mongolové se sice pokoušeli na konci první světové války navázat kontakty s USA, Velkou Británií a Japonskem, které měly přinést mezinárodní garance a diplomatické uznání, nicméně to nepřineslo žádný výrazný úspěch.

Uzavření dohody v Kjachtě znamenalo rovněž konec nadějí na vytvoření velkého Mongolska. Někteří mongolští političtí představitelé si kladli za cíl sjednocení všech Mongolů v rámci nového státu. Prozatímní vláda s tímto dlouhou dobu počítala a vyvíjela v tomto směru aktivity, které nakonec přerostly do vojenské akce ve Vnitřním Mongolsku. Kromě této oblasti se prozatímní vláda neúspěšně snažila o získání území Tuvy na svých západních hranicích, které bylo pod kontrolou Ruska. Panmongolská myšlenka se u politických představitelů udržela velmi dlouho. Plánů na její realizaci se nevzdala ani komunistická vláda. Rusko ani později Sovětský svaz však nemělo zájem na tom, aby se vzdal území obývaných mongolským etnikem. Tuva

existovala od roku 1921 jako sovětský loutkový stát, který byl znám jako Tuvinská aratská republika. Roku 1944 byla pak tato republika přímo včleněna do SSSR jako autonomní oblast Ruské sovětské federativní socialistické republiky. Snahy o připojení Vnitřního Mongolska se rovněž postupně rozplynuly pod směrem vývoje sovětsko-čínských vztahů. Moskva tímto nechtěla zhoršovat své vztahy s nacionalistickou vládou a posléze komunisty. Během druhé světové války bylo navíc sovětským zájmem uchovat bojeschopnost Číny ve válce s Japonskem a případné územní změny v oblasti proto nebyly aktuální. Panmongolských myšlenek se nakrátko pokusilo využít také Japonsko, ale s ohledem na vazby mezi Ulánbátarem a Ruskem či později Sovětským svazem nebyla ani tato snaha úspěšná.

Skutečná nezávislost?

Ruská občanská válka nepřinesla jen změnu poměrů na mezinárodní scéně, ale díky ní se na šachovnici mongolské hry objevil nový hráč – bolševické Rusko. Mongolská politická reprezentace se samozřejmě pokoušela hledat podporu u obou stran ruského konfliktu, avšak bělogvardějci neměli na samotném Mongolsku žádné zájmy. Přes počáteční nedůvěru nakonec Bolševici v Mongolsku postupně uspěli a mohli tak prosazovat svou politiku.

Po likvidaci autonomní vlády se vytvořily dvě výrazná protičínské uskupení. První z nich mělo silnou vazbu na ruský konzulát a bylo proto nazýváno „Konzulátní skupinou“. V rámci ní působily dvě výrazné osoby následného vývoje komunistického státu: Elbek Dorži Rinčino a Chorlogín Čojbalsan, kterému se během 30. let přezdívalo „mongolský Stalin“. Druhá „Urgská“ skupina pak vznikla na východě země. Obě tato uskupení udržovala kontakt s dalšími politiky a Bogdchánem. Během roku 1920 se obě skupiny spojily do Mongolské lidové strany, jejíž vznik byl ještě potvrzen ustanovujícím sjezdem v Kjachtě roku 1921. Na vzniku a následné činnosti měla velký vliv Kominternu, avšak přesto byla strana spíše nacionalistickou než bolševickou organizací. Moskevská vláda zpočátku držela v mongolské věci zdrženlivý postoj, nicméně během 20. let se její postoj výrazně posunul.

Mezitím se situace v Mongolsku změnila. Bělogvardějský generál baron Roman von Ungern-Sternberg uprchl před bolševickými vojsky do mongolských stepí, kde pak nakonec na krátkou dobu převzal vládu. Ungernovi se podařilo vyhnat čínskou posádku z hlavního města, obnovit autonomní vládu a posléze vyhlásit nezávislost. Pro Moskvu bylo nepřijatelné, aby u hranic vznikla bělogvardějská enkláva. Bělogvardějské kontakty na čínského militaristu Čang

Cuo-lina, kterého podporovalo Japonsko, přinesly i obavy z rozšíření japonského vlivu v regionu. Barono-va akce tak dala Moskvě záminku k rychlému vojenskému řešení.

V návaznosti na tyto události došlo v Kjachťě k ustanovení exilové vlády, která odrážela politický program Mongolské lidové strany. V květnu 1921 začalo vojenské tažení Rudé armády, které v srpnu vyvrcholilo porážkou Ungera. S bolševickými jednotkami postupovali zemí také mongolští vojáci spolu s exilovou vládou. Problematickou situaci vytvořila existence dvou mongolských vlád, přičemž exilová vláda a kabinet vytvořený Ungernem nedokázali najít shodu v otázce vlastní legitimacy. Proto exilová vláda za bolševické podpory přikročila k násilnému řešení, kdy stávající vláda byla rozpuštěna a její ministerstva převzata. Bogdchán navzdory nové vládě formálně zůstal v čele státu až do své smrti roku 1924.

Nová mongolská vláda převzala ambice svých předchůdců ve věci nezávislosti a panmongolských plánů. Pokusy o vlastní politiku, včetně snah o diplomatické uznání ze strany USA, brzy narážely na nelibost Moskvy a také Kominterny. Bolševici si stále nechtěli poškodit své vztahy s Čínou, a tak mongolské plány opět přicházely vniveč. V září 1921 vydala mongolská vláda opatrně formulovanou deklaraci nezávislosti a vyslala delegaci do Moskvy vyjednat nové podmínky. Z jednání vzešla v listopadu 1921 dohoda o navázání přátelských vztahů, která neplnila žádné mongolské požadavky. Smlouva měla zůstat tajnou, aby nepoškodila jednání o nové rusko-čínské smlouvě, která byla uzavřena následujícího roku. Také tato dohoda měla být utajena, protože Moskva souhlasila s respektováním čínských nároků na Mongolsko. V rámci těchto mezinárodních politických her Moskva neustále zasahovala do vnitřních mongolských záležitostí, což mnohdy vedlo k politickému teroru a čistkám. Sovětský postoj ohledně respektování čínských zájmů začal postupně upadat a roku 1924 byla vyhlášena Mongolská lidová republika. K potvrzení nezávislosti došlo až sovětsko-čínskou smlouvou roku 1945.

Krvavý baron

Kdo vlastně byl Roman Fjodorovič Ungern von Sternberg, který svou krátkou epizodou přispěl do příběhu mongolské nezávislosti? Baron Ungern von Stenberg pocházel ze šlechtické rodiny baltských Němců a jeho život byl s ruskou armádou spojen již od roku 1908. Během první světové války bojoval v oblastech Haliče, Východního Pruska a Kavkazu. Po vypuknutí ruské občanské války se přidal k bělogvardějské armádě vedené atamanem Semjonovem. Když bolševická armáda

Ungern von Sternberg v tradičním mongolském oděvu doplněném o ruské vojenské insignie a vyznamenání.

Zdroj: Wikimedia Commons

začala vytlačovat vojska bílých z oblastí Sibiře, uprchl Ungern do severního Mongolska.

Již během svého působení v Semjonovově vojsku projevoval Ungern zájem o panmongolskou myšlenku a vytvoření velkého středoasijského impéria, která mělo porazit bolševiky. Ve vleku svých snů si dokonce vzal jednu z mandžuských princezen, čímž mělo dojít k provázání jeho plánů na mandžuský dvůr a dynastii Čching, které měla Ungernovu císařství vládnout. Když se Ungernovi podařilo v Mongolsku porazit čínské posádky a obnovit mongolskou autonomní vládu, byla jeho osoba i cíle pozitivně přijaty místními Mongoly. Do čela státu se opět vrátil Bogdchán, ale faktickou moc ve svých rukou držel Ungern, který dokonce konvertoval k buddhismu. Sám se pokoušel svoji myšlenku upevnit kontakty s Japonci a čínskými militaristy, ale jeho plány se nesetkaly se vřelým přijetím.

Ungernova vláda se postupně začala proměňovat v tvrdou tyranii. Už za prvních bojů občanské války se v jeho velení objevovaly sklony k sadismu a nadměrné brutalitě. V Chüře dokonce proběhl velký protižidovský pogrom, který zapříčinil masový odliv cizinců z Mongolska, kteří zde působili převážně jako

obchodníci. Ungern tou dobou přijal novou identitu místního vládce a začal nosit tradiční mongolský oděv doplněný o ruské vojenské insignie. Během jeho vlády došlo k modernizačním pokusům, kdy bylo v hlavním městě zavedeno veřejné osvětlení a začal jezdit první městský autobus. Drakonické tresty mezi vojáky přinesly akorát narůstání nespokojenosti. Když se Ungernova mongolská armáda zhroutila pod nápoem bolševických jednotek, byl baron de facto vydán vlastními lidmi do rukou nepřátel. V září 1921 byl po krátkém procesu v Novonikolajevsku Ungern popraven.

Závěr

Rok 1921 je vnímán jako rok mongolské nezávislosti. Cesta, kterou k tomuto momentu Mongolsko došlo, byla velice klikatá a složitá. Vyhlášení nezávislosti v roce 1911 se pod zájmy politiky carského Ruska změnilo v pouhou autonomii, která byla roku 1919 ukončena čínským vojenským zásahem. Když se po turbulencím ruské občanské války ujal vlády v Mongolsku probolševický kabinet, přišla iluze nezávislosti znovu vniveč. Moskva ve snaze nenarušit své vztahy s Čínou neustále potvrzovala Pekingu jeho suverenitu nad Mongoly a na druhé straně operovala s Mongolskem jako nezávislou entitou. Na období po roce 1921 můžeme nahlížet jako na pokračující zmar v otázce mongolské samostatnosti, která se vyřešila až roku 1945. Moderní mongolský stát ušel do tohoto momentu trnitou cestu, která měla ještě pokračovat až do roku 1990.

Literatura

Bisher, Jamie. *White Terror: Cossack Warlords of the Trans-Siberian*. London, Routledge, 2003.

Feng Jiaonyong. *The “political game” and “state-building”: outer Mongolia during the 1911 Revolution*. London, Routledge, 2013.

Hsi-Sheng Chi. *The Warlord Politics in China, 1916–1928*. Stanford: Stanford University Press, 1976.

Lattimore, Owen. *Nationalism and revolution in Mongolia*. New York: Oxford University Press, 1955.

Palmer, James. *The Bloody White Baron: The Extraordinary Story of the Russian Nobleman Who Became the Last Khan of Mongolia*. New York: Basic Books, 2011,

Srba, Ondřej a Michal Schwarz. *Dějiny Mongolska*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015.

Ondřej Crhák

Jsem studentem doktorského studia na Ústavu světových dějin FF UK (obor Historie – obecné dějiny). Odborně se zaměřuji na studenou válku v prostoru východní a jihovýchodní Asie. V současné době je mým hlavním tématem vztah Československa k vietnamskému konfliktu. Kromě studia rovněž pracuji jako archivář v Náprstkově muzeu, kde věnuji tématům dekolonizace a orientalismu. Ve svém volném čase se věnuji hudbě a hraní počítačových her.

Vzestup fašismu a vznik Národní fašistické strany

Vojtěch Šimák

Když vstoupilo 11. listopadu 1918 v 11 hodin v platnost příměří podepsané toho rána v Compiègne, skončila válka, která měla ukončit všechny války. Dnes však můžeme říct, že opak je pravdou. Tři desetiletí po konci první světové války lze označit za jedno z nejvíce násilných období v evropských dějinách. Během těchto třiceti let se na světě objevily formy politického a kolektivního násilí, jaké si doposud Evropa spojovala pouze se zastaralým světem mimo svůj civilizační okruh. Mnohé z obětí měly na svědomí velké evropské ideologie, jejichž historie sice sahá do 19. století, ale jejich plná síla se projevila právě v desetiletích následujících po první světové válce přetvořením v násilné totalitní režimy. Největší obavou pro liberální demokracie v Evropě se v meziválečném období stala hrozba jedné z těchto ideologií – bolševismu a revoluce. Byl to také strach z šíření komunismu, který výrazně prospěl k vzestupu hned několika forem fašismu během 20. a 30. let. Prvním fašistickým diktátorem, který se v Evropě úspěšně chopil moci, se stal původně italský socialista, učitel a novinář Benito Mussolini.

Právě na osobu Mussoliniho se ve velké míře zaměřuje řada prací pojednávajících o vzniku a vládě italského fašismu. Nelze však dějiny tak komplexního fenoménu, jako je fašismus, redukovat pouze na jedinou osobu, i když je jí zakladatel hnutí, strany a pozdější vůdce celého státu. Vždyť právě Mussolini především v počátcích hnutí, jimž se věnuje i tento článek, se nejednou dostal do situace, kdy se mu různorodé a nejasné fašistické hnutí doslova vymklo z rukou a musel se podvolit vlivným rasům – velitelům, bossům místních organizací. Fašismus je nutné chápat v kontextu nespokojenosti Italů s poválečným uspořádáním, krize liberální demokracie, návratu veteránů z fronty, růstu nezaměstnanosti a výše zmíněných obav z bolševizace Itálie. Mussolini byl bezesporu hlavní tváří fašistického hnutí, do určité míry tvůrcem jeho programu a po roce 1921 i nejhlasitějším zástupcem v politice, ale pro jeho vzestup do role vůdce italského státu připravily cestu výše zmíněné faktory a také mnozí jeho spolupracovníci. Rok 1921 byl rokem vzniku Partito Nazionale Fascista – Národní fašistické strany (PNF) – která vykrystalizovala z dvojice hnutí, jež pozvolně vznikla v poválečném období. Právě cestu ke spojení fašistů a squadristů, kteří tvo-

řili dvě hlavní členské základny PNF, sleduje tento text a snaží se popsat nejdůležitější momenty a procesy ve formování hnutí, které o necelý rok později uchopilo moc v Itálii do svých rukou na více než dvě desetiletí a zavléklo Itálii do několika, vesměs neúspěšných, válek.

Postihnout podobu samotného fašismu je velice obtížné i v celé knize, jak přiznává sám autor přelomové knihy o fašismu Ernst Nolte, natož v krátkém článku. V zárodcích fašismu, před jeho rozšířením, měla osobnost Mussoliniho největší vliv na formování podoby samotné strany, neboť tehdy vytvářel její ideologii a určoval její podobu především on sám. Benito Mussolini započal svou politickou kariéru v mládí ve stopách svého otce – socialisty. Ještě před první světovou válkou se pro něj však itaští socialisté stali příliš málo radikální a pacifističtí. Během války se Mussolini začal radikalizovat, hlasitě podporoval zapojení Itálie do války proti Rakousku-Uhersku a v roce 1915 založil Svazky revoluční akce. Ty se v atmosféře poválečného zklamání z nenaplnění italských územních ambicí přetvořil ve Fasci Italiani di Combattimento – hnutí, které se mělo stát protistranou pro zklamané veterány, futuristické intelektuály i dělníky mimo socialistické hnutí. Jak tedy popsat program a cíle této strany? Možná nejvýstižnější charakteristikou je citát samotného Mussoliniho: „Náš program je prostý. Chceme v Itálii vládnout.“ Tato fráze plně vystihuje proměnlivou podobu Mussoliniho i fašistického hnutí. Proto je tak obtížné zaškatulkovat fašismus na tradiční politické spektrum. Přesto však v období mezi lety 1919 a 1921 můžeme hledat výrazné myšlenky, které určovaly charakter hnutí. To se zpočátku profilovalo jako národně sociální, tedy mimo jiné žádalo konfiskaci výrobních prostředků cizinců a „nepřátel státu“, ale především bylo hlasitě protisocialistické.

V roce 1919 se fašisté neúspěšně ucházeli o místa v parlamentu s levicově laděným národně socialistickým programem. Zklamání z voleb postupně během následujících dvou let vedlo k opouštění levicového smýšlení, které bylo nahrazováno právě zmíněným antisocialismem a nacionalismem. Tato změna sice vyústila ve ztrátu některých radikálnějších členů a sympatizantů hnutí, nicméně fašismus získal novou

Mussolini jako politik v roce 1922 během pochodu na Řím.

Zdroj: Wikimedia Commons

oporu – mladé příslušníky střední třídy. Ať už se jednalo o veterány, policisty, studenty, spojovalo je především mládí a odpor ke starému. Staré bylo spjato s liberalismem, který symbolizovali muži ve fracích, jako byl mnohonásobný premiér Giovanni Giolitti, a zklamáním z nedosažených cílů zahraniční a hospodářské politiky po válce. V této době se začíná projevovat další důležitá hodnota fašismu – uctívání násilí jako (jediného) legitimního prostředku k zisku a udržení moci. Násilí se stalo neoddělitelnou součástí života v poválečné Itálii, především v Pádské nížině. Tento jev pramenil jak ze slabosti státu, tak z frustrace vojáků navracějících se z fronty. Tito muži, často bývalí členové úderných jednotek Arditi, kteří po několika letech ve válce přivykli násilí, nyní v době finanční i společenské krize jen obtížně hledali práci a místo ve společnosti a začali se organizovat v různých spolcích, svazcích či bratrstvech. Nikdy však ve stranách, které byly považovány za symbol liberalistického politikaření.

Fašisté nebyli jediným takovým hnutím. Ještě v roce 1920 byl mnohem známější než Mussolini básník a válečný hrdina Gabriel D'Annunzio, který se svými následovníky v září 1919 na více než rok obsa-

dil spornou oblast města Fiume (Rijeka), kde vyhlásil Carnarskou republiku. Fašisté se stali nejvýraznějšími a nejvlivnějšími především ve zmíněné oblasti Popádí a Terstu, kde se promítl fašistický antisocialismus i do podoby revizionistického antislavismu. Právě v nově přičleněných oblastech Istrie začala první fašistická násilná kampaň. Ta sestávala z útoků na představitele i sídla socialistických a slovinských národních organizací, později však eskalovala i v napadání prostých roznašečů letáků a útoky na mítinky.

Tento teror se během let 1919 a 1920 přenesl i do oblastí severní Itálie, kde se nejznámějším případem stala Bologna, jež byla centrem severoitalských socialistů. Zde během zasedání nově zvolené obecní rady, již po místních volbách jasně dominovali socialisté, propukly nepokoje a začala střelba do davu poté, co se fašisté pokusili dostat na radnici. Tu pod svou ochranu vzali nezkušení socialističtí dobrovolníci, kteří po náhodném výstřelu z davu zpanikařili a začali pálit do lidí shromážděných na náměstí. Celkové počty obětí čítaly devět mrtvých a přes šedesát zraněných, z nichž drtivou většinu tvořili právě stoupenci socialistů. Jedinou fašistickou obětí se stal válečný veterán,

Squadristický akční oddíl v Lucce 1922.

Zdroj: Wikimedia Commons

který byl fašistickým tiskem postaven do role mučedníka boje proti bolševismu. Důsledkem toho bylo, že se během několika dnů naplněných násilím Bologna dostala pod kontrolu fašistů. Fašismus se tedy během let 1919 a 1920 vyprofiloval do podoby protisocialistického, protiliberálního hnutí s prvky nacionálního a levicového smýšlení, ale operovalo pouze ve městech v nově získaných hraničních oblastech a v několika městech na severu Itálie. Ač hnutí během roku 1920 rychle sílilo, městská základna nebyla dostačující k tomu, aby se fašisté stali důležitou silou, kterou byli již o rok později. Při hledání druhé důležité složky pozdější PNF se musíme obrátit na severoitalský venkov.

Pokud byli fašisté na přelomu let 1919 a 1920 především městským fenoménem, tak v roce 1920 se jejich pozornost začala upírat směrem na venkov. Období dvou předcházejících let je často v Itálii označováno jako *biennio rosso* – rudé dvoutletí – neboť, podobně jako v průmyslových městech, získali na venkově rozhodující vliv v místní správě socialisté. Desetiletí před první světovou válkou byly ve znamení silného postavení konzervativních majitelů půdy a statkářů, nicméně s příchodem masové účasti proletariátu v politice se začala situace obracet a socialisté získali navrch díky tomu, že možnost volby měli nyní i bezzemci, pachtýři a nádeníci. Právě jejich jménem socialisté začali zakládat *de facto* odbory námezdní síly a ve větší části severní Itálie, mluvíme především o oblastech Emilie Romagna, Toskánsko, Veneto a částečně i Lombardie, tak měli v této oblasti monopol. Tento monopol byl uplatňován veskrze jednostranně ve prospěch dělníků a nádeníků, kteří byli v těchto odborech organizováni. To v praxi znamenalo, že bylo nemožné najmout nádeníky bez souhlasu těchto odborů, které zároveň vymáhaly pro své členy vyšší plat, statkáři museli dělníky najímat na celý rok místo pouze na pár měsíců sklizně. Zároveň nádeníci a zemědělní dělníci stojící mimo socialistické organizace takřka

neměli šanci získat práci a často ani koupit chleba.

To vyvolalo očekávatelnou nevoli u statkářů a venkovské buržoazie, která hledala před touto zvůli ochranu. Liberální státníci ji ale odmítli poskytnout v duchu zásad svobodného trhu, a tak se statkáři obrátili na ty, kdo byli ochotni zbavit je socialistů a nahradit státní autoritu – *squadristy*. Toto hnutí nebylo zpočátku nijak organizované a postrádalo promyšlenější ideový základ. Jednalo se spíše o roztržité bojůvky farmářů, veteránů a příslušníků střední třídy. V tuto chvíli vstoupil na scénu opět fašismus, který dal tomuto hnutí „akčních oddílů“ jednotnou ideologii, a především organizovanější podobu. Během let 1920–1922 se fašistický *squadristismus* šířil severní Itálií. Šéfové místních organizací – rasové – využívali vojenského výcviku svých stoupenců a zbraní získaných už během městských akcí fašistů k rozpoutání krvavé kampaně, jejíž oběti se počítají na stovky zabitých socialistů, jejich sympatizantů ve státní správě, policistů i náhodných kolemjdoucích. Úspěch fašistických oddílů zajistily především tři faktory. Prvním z nich byla zmíněná spolupráce – fašisté se sice organizovali do místních oddílů, ale úderných akcí se díky telefonickému spojení zúčastnily většinou oddíly z širokého okolí, díky čemuž neorganizované socialisty přechíslili. Druhým faktorem byla, v porovnání se socialisty, bezesporu agresivita. Fašisté byli v drtivé většině případů iniciátory násilí, ač většinou jednali pod záminkou nějaké údajné předchozí křivdy či útoku ze strany socialistů. Jejich protivníci se zatím jen málokdy zmohli na něco víc než chabou obranu. Vůbec nejdůležitější se ale ukázala podpora státního aparátu. Vyšší státní úředníci, příslušníci armády i pořádkových sil často s fašisty sympatizovali, někteří byli dokonce členy hnutí. Úředníci v čele provincií zpětně legitimizovali nucenou odstoupení socialistů z úřadů, policie prováděla razie na centrály socialistů těsně před útoky fašistů, a armáda dokonce fašistům půjčovala nákladní auta a zbraně. Důsledkem tohoto státem neoficiálně schvalovaného a podporovaného teroru byl prudký nárůst politického násilí, stovky mrtvých, vytvoření *de facto* fašisticko-*squadristického* státu ve státě na severu Itálie, a především boom popularity fašismu.

Na začátku roku 1921 již nebylo Mussoliniho fašistické hnutí pouhým okrajovým spolkem několika málo násilných antisocialistů, antidemokratů a revizionistů. Stalo se hnutím, které mělo potenciál výrazně ovlivnit dění v celé Itálii a v souladu s výše zmíněným Mussoliniho citátem v Itálii vládnout. Zároveň se ale výrazně změnila i skladba členů tohoto hnutí. Vymizeli národní socialisté i většina futuristických intelektuálů, kteří stáli u zrodu hnutí v roce 1919. Nahradili je

mnohem početnější a vlivnější mladí příslušníci střední třídy brojící proti socialismu proletariátu a liberalismu elit. Na jaře roku 1921 bylo toto rostoucí hnutí přizváno do pravicového Národního bloku, který zformoval Giovanni Giolitti, a fašisté tak oficiálně vstoupili do italské celostátní politiky získáním 35 křesel z celkového počtu 535. Toto byl dosud jeden z Mussoliniho nejkontroverznějších kroků, protože se tak fašisté stali tím, co mnoho z jejích raných členů tolik nenávidělo – politiky. Následně to vyústilo v možná nejzásadnější krizi v politickém životě jak Mussoliniho, tak fašistického hnutí. Aby si udržel své postavení i koherenci strany, byl Mussolini donucen rezignovat na mnohé ze svých raných idejí – naděje na spolupráci s levicí, antiklerikalismus a jako ústřední bod musel naopak přijmout nacionalismus. Na odpor se mu postavila většina rasů, včetně Itala Balba, ale nakonec musely obě strany uznat, že jsou pro sebe navzájem nepostradatelné – Mussolini potřeboval podporu svých následovníků a fašisté ho potřebovali jako nejznámější tvář hnutí, propagátora a politického vůdce. K popření „starého“ fašismu a vzniku nového, takového, který získá moc v Itálii o rok později, došlo na třetím kongresu fašistického hnutí v Římě na podzim roku 1921, kde byla 9. listopadu oficiálně založena *Partito Nazionale Fascista*.

O fašistické diktatuře v Itálii se často hovoří již od roku 1922, od symbolického pochodu na Řím, ale k pevnému uchopení moci do rukou Mussoliniho a Velké fašistické rady dochází až o čtyři roky později. Během této doby, stejně jako v letech následujících, došlo k výrazným změnám v tom, co znamená a hlásá fašismus. Právě proto je natolik obtížné jej charakterizovat, procházel neustálou změnou. Tou nejdůležitější proměnou ale zůstala transformace z roku 1921, přeměna z násilného lokálního hnutí zaměřeného proti socialistům na vlivnou politickou stranu.

Literatura

Ebner, Michael R. *Ordinary violence in Mussolini's Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Nolte, Ernst. *Fašismus ve své epoše*. Praha: Argo, 1999. Historické myšlení.

Paxton, Robert O. *Anatomie fašismu*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

Steiner, Zara S. *The Lights that Failed: European International History 1919-1933*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Mazower, Mark. *Temný kontinent: Evropa ve 20. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2019.

Vojtěch Šimák

Na Filosofické fakultě studuje první ročník navazujícího magisterského studia na oboru Historie – Obecné dějiny se na specializaci nejnovější dějiny. V současnosti se zatím (snad úspěšně) snaží přežít distanční výuku a pokročit ve své diplomové práci, ve které se věnuje fenoménu terorismu v meziválečném období na případech IRA během války o nezávislost a nacistických SA ve Výmarské republice.

Radka Šustrová

Zastřené počátky sociálního státu.

Nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava.

Viktória Rigová

Historička Radka Šustrová sa dejinám sociálneho štátu a nacionalizmu venuje už niekoľko rokov, v podstate od svojich vysokoškolských štúdií. O jej dlhodobom a systematickom záujme o túto tému svedčia nielen jej publikované vedecké články doma a v zahraničí, ale aj jej dve monografie. Prvou z nich je publikácia z roku 2012 s názvom Pod ochranou protektorátu. Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennosť a pamäť 1940–1945. Druhou je spoločná publikácia s historikom Jakubom Rákosníkom Rodina v zájmu státu. Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989 z roku 2016.

Kniha Zastřené počátky sociálního státu vychádza z jej dizertačnej práce (2018) a pozostáva zo šiestich kapitol. Trochu osobnejšie prvé riadky úvodu spôsobujú, že autorka sa čitateľom prostredníctvom rodinného príbehu viac približuje, zároveň vypovedá o svojom zanítení pre protektorátne dejiny. Práve prostredníctvom rozsiahlejšieho úvodu (s. 11-43) tiež jasne vymedzila výskumné otázky, ciele svojej práce i metodologické východiská. Autorka vo svojej práci prepája nacionalizmus so sociálnou politikou, k čomu bádatelia pristupujú skôr zriedka. Šustrová upozornila, že zjednodušený model, v ktorom bola moc štátu v protektoráte vedená dvojakým smerom, a to okupačnými (nemeckými), a protektorátnymi (českými) inštitúciami, ktoré fungovali v rámci jednej štruktúry, nad ktorou zohrávalo funkciu dozorca Nemecko a kde sa z protektorátnych inštitúcií stávali v podstate len realizátori a administrátori sociálnej politiky, neplatil absolútne.

Autorka si zo širokej oblasti sociálnej politiky vybrala tri veľké sociálno-politické témy, a to prácu, zdravie a rodinu. Toto vymedzenie však nie je striktné a autorka v prípade potreby dávala priestor aj ďalším. No bližšiu analýzu a spracovanie vzdelávacej a bytovej politiky prenechala iným výskumníkom. Autorka uvažovala a pracovala v súvislostiach, preto neopomenula ani vývoj sociálnej politiky v prvej Českoslo-

venskej republiky a v Nemecku po nástupe Hitlera v rokoch 1933–1938, ktoré sú prepojené s vývojom sociálnej politiky v protektoráte, resp. naň mali dopad. V prípade Československa a rokov 1918–1938 sa bližšie zamerala na verejnoprávne sociálne poistenie, nezamestnanosť a trh práce, tiež na zdravotníctvo a verejnú hygienu. Práve načrtnutie československých a nemeckých sociálnych podmienok vytvorilo vhodné predpolie pre obdobie po Mníchovskej dohode (september 1938) a následne aj pre obdobie Protektorátu Čechy a Morava. Nadväzujúca druhá kapitola Budovanie pospolitosti: jednota národa a prestavba státu a spoločnosti predstavuje náhľad do transformačného procesu, ktorým si česká spoločnosť prešla v období druhej republiky na prelome rokov 1938/1939. V cen-

tre pozornosti sú myšlienkové zdroje, inštitucionálne ukotvenie, ale tiež rozpor medzi germanizačnou politikou a českým nacionalizmom. Opísala posun od medzivojnového multietnického štátu, akým bola 1. ČSR, k budovaniu národného spoločenstva, ktoré so sebou prinieslo aj zmenu v spôsobe uvažovania o národe a jeho príslušníkoch. Šustrová sa bližšie zamerala na chápanie národného spoločenstva, pretože to malo obrovský dopad na definovanie príjemcov sociálnej politiky. Opísala myšlienkový posun od spoločnosti k pospolitosti. Zmena vo vnímaní národa sa podľa Šustrovej nezakladala výhradne len na rasovom vylučovaní, ale „zúžené poňatie českého národa“ pretavené do termínu „národní pospolitost“ vylučovalo aj českých Nemcov a všetkých, ktorí nevykazovali objektívne znaky českého národa. Ústredným termínom pre proces prestavby tak bola národná pospolitost, pojem v podstate neukotvený. Významovo s ním súviselo Národní souručenství ako jediné povolené politické hnutie v protektoráte. Malo svoje okresné a miestne štruktúry, pričom autorka upozornila na premyslený mechanizmus získavania členov formou obchádzania domov a pomocou s vyplňaním prihlášok. Národná pospolitost čerpala inšpirácie z iných ideológií, pričom najbližší jej bol nemecký nacionalizmus. Historička Šustrová tiež v rámci druhej kapitoly upozornila aj na často opomínanú protižidovskú politiku druhej republiky. Z ideového hľadiska postavila autorka pomníkovské usporiadanie na dva základné piliere – a to svätováclavskú ideu (sv. Václav sa stal aj patrónom Protektorátu Čechy a Morava) a ideu národného štátu. Súčasťou novej oficiálnej doktríny druhej republiky bol konzervatívny katolicizmus. Autorka sa neobmedzila len na priestor českých krajín, ale bližšie sa pozrela aj na prostredie Holandska, Dánska a vichystického Francúzska (s. 131-148), aby tak priblížila vývojové rysy ďalších „subštátnych nacionalizmov“. Odbočenie k týmto štátom však na čitateľa nepôsobí vôbec rušivo, práve naopak, rozširuje obzor v rámci európskeho kontextu.

Inštitúciami a nástrojmi sociálnej politiky sa zaoberá tretia kapitola. Pri realizácii sociálnej politiky zostali po celú dobu existencie protektorátu opornými bodmi protektorátne, teda české orgány. Avšak, budovanie kontroly a rozhodujúceho systému okupačnej moci sa začalo už na prelome marca a apríla 1939, kedy boli do protektorátu vysielaní úradníci z Ríšskych ministerstiev. Neskoršou Heydrichovou správnou reformou (1941/1942) došlo nemeckými úradníkmi k prevzatíu dozoru nad zemskými i okresnými úradmi. Okupačný aparát bol posilnený a postupne včleňovaný do protektorátnej správy. Autorka upozornila, že správna reforma znížila výkonnosť práve protek-

torátnych vlád. V tretej kapitole sa historička pristavila aj pri orgánoch chudobinskej (česky chudinskej) a dobrovoľnej starostlivosti, pričom neopomenula ani inštitúcie ríšskej sociálnej politiky. Ide o oblasť, ktorú vzhľadom na početnosť rôznych spolkov (na začiatku roka 1939 ich bolo v českých krajinách okolo 90 000) nebolo možné opomenúť. Význam a prepojenie nacionalizmu so sociálnou politikou Šustrová deklarovala aj na spolku Národní pomoc (nadväzoval na Základ národní pomoci), ktorý podľa nej potvrdil národne-segregačný princíp organizácie protektorátnej sociálnej politiky. Upozornila aj na snahy o reorganizáciu a centralizáciu verejnej chudobinskej starostlivosti. Tú symbolizovalo Národní ústředí sociální a zdravotní péče, ktoré vzniklo v lete 1939. Jeho úlohou bolo zastrešiť všetky spolky činné v sociálno-zdravotnej oblasti (napr. aj Zemskou péči o mládež). Ako však Šustrová upozornila, išlo o komplikovanú a organizačne nepružnú inštitúciu, ktorá nemohla efektívne fungovať – zanikla v roku 1942. Historička naprieč celou publikáciou veľmi pekne a výstižne narába sa slovami, dôkazom čoho je aj názov jednej z podkapitol – „Sociální politika jako nástroj vyloučení“, v ktorej sa bližšie venuje postojom voči Židom a Rómom.

Ďalšou bližšie spracovanou témou sociálnej politiky je práca, ktorá sa vyprofilovala do pozície ústredného pojmu nacistickej sociálnej politiky. Tradičná predstava o nútenom vysielaní robotníkov do Ríše je podľa Šustrovej zjednodušená. Prácu označila za fenomén, od ktorého sa odvíjala podoba ďalších sociálnych politík. V nacionálno-socialistickom poňatí bola politika práce často krát stotožňovaná so sociálnou politikou ako takou. Šustrová otvorila aj problematiku žien – pracovníčok. Prítomná bola jednak dôležitosť žien ako matiek a gazdiniek starajúcich sa o deti, manžela a domácnosť. Na druhej strane boli ženy zaraďované do práce v priemyselných a iných podnikoch. Za tým, ako poukázala autorka, stála predovšetkým hospodárska tieseň. Práve tá spôsobila emancipáciu a „vytrhnutie“ žien z ich tradičných rolí. S pracovnou spôsobilosťou úzko súviselo zdravie. Práve to, ako najobsiahlejšia z diskutovaných tém, nadväzuje na štvrtú kapitolu. V období protektorátu bolo veľmi aktuálnou požiadavkou zabezpečenie a udržanie zdravia. Zdôrazňovaná bola prevencia a liečebná zdravotná starostlivosť. Ochrana a starostlivosť o zdravie obyvateľstva sa dostávali medzi priority práve kvôli čoraz viac preferovanému pracovnému sektoru. Podpora v rámci tejto sféry však nebola nasmerovaná len na robotníkov, ale aj na ženy a rodiny. Základnou podmienkou pre zabezpečenie vitality a práceschopnosti obyvateľstva bola všeobecná dostupnosť aspoň minimálnej zdravotnej starostlivosti.

Do popredia sa dostávali kampane proti prenosným ochoreniam, na podporu hygieny a iné. Autorka chcela týmito interpretáciami narušiť zaužívanú predstavu o rozkladajúcom sa systéme verejnej starostlivosti a deštrukcii protektorátnej spoločnosti. Práve udržanie zdravia obyvateľstva sa podľa Šustrovej stalo jednou z hlavných priorít okupačnej politiky. V piatej kapitole autorka vyhradila priestor aj dvom nemenej zaujímavým témam, a to pracovnému lekárstvu a eugenike.

V poslednej šiestej kapitole zameranej na rodinu, resp. rodinnú politiku, poukázala autorka na prepojenie germanizačnej a populačnej politiky, ktoré vnímala ako „spojené nádoby“. Dôsledkom čoho bolo odmietnutie okupačnej správy nekontrolovateľne podporiť populačný rast českého národa. Okrem toho autorka venovala pozornosť verejnej starostlivosti o matku a dieťa a záchranným sociálnym programom. Rodina bola v národne-socialistickom štáte najdôležitejšou zložkou spoločnosti, základným stavebným kameňom sociálneho života. Tak ako bol kult rodiny prítomný v nacistickom Nemecku, bol aj v českých krajinách. Mal však „domáce korene“. Práve tzv. podzimní revoluce a obdobie druhej republiky vyzdvihli jednotu národa prostredníctvom ochrany tradičnej rodiny. Mala nastať obroda, mravná náprava spoločnosti, ktorú spôsobil predošlý liberalizmus a voľnomyšlienkarstvo. Ako to už býva pri politickým zmenách, kritiku si odnáša práve predošlé štátne usporiadanie a režim. Na čo však Radka Šustrová upozornila, zdrojom a vzorom nastolenej českej rétoriky nebol len populačný program nacistického Nemecka, ale aj dlhodobo klesajúca pôrodnosť, ktorá v podstate pretrvávala od konca 19. storočia. Klesajúca populačná krivka bola navyše sprevádzaná aj vysokou dojčenskou úmrtnosťou. Vláda Rudolfa Berana už na jeseň 1938 obviňovala zo zlej situácie nedostatočnú podporu rodín zo strany štátu. Šustrová upozornila aj na ďalšiu závažnú skutočnosť a síce, že druhá republika, ktorá programovo vracala ženy do domácností a k deťom, v podstate zmarila ba až zmazala snahy medzivojnového ženského aktivizmu. Podpora českých rodín bola dôležitá preto, že predstavovala predpoklad sociálnej stability národnej pospolitosti. Propagátorom rodinnej politiky bol odbor Národného souručenství „Česká rodina“. Od konca roka 1938 sa ozývali hlasy za vytváranie zdravých mnohopočetných rodín, ktoré boli označované za základ štátu a národa. Skloňovaná bola obnova tradičnej rodiny, do popredia sa tlačilo zdôrazňovanie kresťanských hodnôt. Po celé obdobie okupácie bola rétorika za zvýšenie populačnej krivky silná, pokusy o jej ovplyvnenie však boli nekonzistentné a nikdy nedobudli kompaktný plán.

Publikácia Zastřené počátky sociálního státu má veľký význam nielen pre českú historiografiu, ale rozhodne aj pre európsku. Môže tak byť pomyselným odrazovým mostíkom a vzorom pre ďalších historikov, ktorí sa zaoberajú sociálnou politikou jednak v nacistickom Nemeckom okupovaných štátoch, ale aj v jeho tzv. satelitných štátoch. V práci historičky Šustrovej nájdeme viaceré spojitosti a podobnosti napr. so sociálnou politikou susedného Slovenského štátu (1939–1945), a to aj napriek tomu, že vývoj na Slovensku bol odlišný a nacistami okupovaným územím sa stalo až v roku 1944. Napríklad, že Slovenský štát rovnako kládol veľkú dôležitosť podpore pôrodnosti a sobášnosti za cieľom „priviesť na svet ďalšieho člena národnej pospolitosti“, spoločným bodom bola aj starostlivosť (slovenské) o matky a deti.

Celý text publikácie je na vysokej odbornej, jazykovej a štylistickej úrovni. Má potenciál osloviť predovšetkým historikov a odbornú verejnosť. Ďalší bádatelia rozhodne ocenia prehľadne zostavené zdroje – od zoznamu citovaných legislatívnych opatrení, cez archívne pramene, množstvo periodík, príručiek, memoárov až po sekundárnu literatúru. Predmetná kniha jasne odzrkadľuje niekoľkoročný poctivý výskum autorky a jej dobrú orientáciu v zložitej oblasti sociálnych dejín krátkeho, no o to náročnejšieho obdobia Protektorátu Čechy a Morava.

Argo, Praha 2020, 530 s.

Viktória Rigová

V súčasnosti pôsobí ako interná doktorandka na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Vo svojom výskume sa zaoberá sociálnymi dejinami v prvej polovici 20. storočia, obzvlášť sociálnou starostlivosťou o deti a mládež a fenoménom problémovej mládeže. Popri štúdiu a výskume spolupracuje s populárnym internetovým časopisom HistoryWeb a Detským múzeom Severka.

Sto let od dostavění Paláce Lucerna: Václav Havel jako stavitel

Nikola Novotná

V letošním roce si připomínáme uplynutí sto let od úmrtí stavitele Václava Havla, dědečka prezidenta Václava Havla. Ráda bych mu věnovala vzpomínku prostřednictvím krátkého pojednání o jeho největším stavebním díle, Paláci Lucerna v Praze.

Václav Havel

Václav Havel byl významným podnikatelem ve stavebnictví, mimo jiné též okultistou, theosofistou a mecenášem, který se narodil do rodiny obchodníka. Jeho synové, Václav Maria a Miloš, též podnikali. Miloš zejména ve filmovém průmyslu (Filmové továrny Barrandov, dnes známé jako Barrandovské ateliéry), Václav Maria stejně jako otec ve stavebnictví. Přičíst mu můžeme například výstavbu Barrandovských teras a barrandovské vilové čtvrti.

Palác Lucerna

Palác Lucerna je budovou nacházející se mezi Vodičkovou a Štěpánskou ulicí nedaleko pražského Václavského náměstí. Jejím stavitel byl právě výše zmíněný Václav Havel, na výstavbě se ovšem nepodílel sám. Návrh vypracoval Ing. Stanislav Bechyně, odborník na betonové konstrukce, zpracovatelem fasády směřující do Vodičkovy ulice byl pak s největší pravděpodobností Osvald Polívka, který s Havlem dlouhodobě spolupracoval a byl i autorem návrhů Havlových několika činžovních domů v Praze. Autory projektu pak byli J. Čamský a Václav Havel sám.

Zdroj: Wikimedia Commons

V plánu bylo vystavět jedinečnou multifunkční budovu podobnou těm, jaké autoři vídali ve Vídni a jiných evropských městech. Jedním z prvních cílů bylo vytvořit v budově ledové kluziště a hokejový stadion, od čehož bylo z důvodu nedostatečně velkých prostorů upuštěno. Stadion byl v plánech nahrazen víceúčelovým společenským sálem. Výstavba Lucerny započala v roce 1907 a byla rozdělena na dvě etapy, okolnosti vypuknutí první světové války vedly k přerušení stavebních prací. Bezprostředně po jejím konci byla stavba obnovena. Práce byly dokončeny až v roce úmrtí stavitele Havla, v roce 1921.

Unikátní je z mnoha důvodů. Zprvce to byla první železobetonová stavba v Praze. Dále udivovala svým rozsahem – pohltila Velký sál, o délce 54 metrů a o šířce 25,5 metrů, sál dále měřil 9 metrů na výšku. Zabírá celkem tři podzemní podlaží a pojme zhruba 2500 stojících a 1500 sedících diváků. Dále sál Mramorový, který byl určen zejména pro taneční kurzy, kino, bar, kavárnu, kancelářské a obytné prostory a nespočet obchodů a restaurací v pasáži zastřešené sklem. Dnes můžeme v Paláci obdivovat i funkční páternoster, tedy oběžný výtah, jeden ze 26 v Praze. Co se týče kina, jedná se o jeden z nejstarších stále fungujících kinosálů na světě. V jeho prostorech se nachází ještě jeden původně soukromý sál, který měl sloužit pro potřeby Miloše Havla (syna Václava Havla) a jeho nejbližších, zejména při projekcích nových filmů, například z produkce společnosti Lucernafilm.

Zdroj: Wikimedia Commons

Po druhé světové válce byla Lucerna znárodněna a tento sál byl rozdělen na několik menších technických místností. Nedávno prošel rekonstrukcí a byl zde utvořen komorní kinosál. Premiéru měl v kině Lucerna například první zvukový film *Loď komediantů*.

Název paláce dle vyprávění vymyslela manželka Václava Havla Emílie, která při pohledu na náčrty fasády poznamenala, že vypadá jako lucerna. Krátký a výstižný název již paláci zůstal.

Od roku 2017 je Palác Lucerna Národní kulturní památkou České republiky, aktuálně jej vlastní Dagmar Havlová (manželka nedávno zesnulého Ivana Havla). S její podporou byla v roce 1999 do pasáže instalována socha autora Davida Černého nesoucí název *Kůň*. Jedná se o mrtvého koně zavěšeného vzhůru nohama, kterému na břicho sedí svatý Václav. Dle domluvy s majitelkou Paláce Lucerna zde má viset až do okamžiku, kdy se obnoví konstituční monarchie v Čechách.

Literatura

Kotalík, Jiří T. a kolektiv. *Palác Lucerna-minulost, přítomnost, budoucnost*. Lucerna Barrandov, Praha, 2016.

Junek, Václav. *Lucerna, její čas a její lidé. Příběhy z pražské Lucerny*. Computer Press, Brno, 2011.

Příběhy domů: Palác Lucerna, pořad České televize

Nikola Novotná

Právě absolvovala bakalářské studium historie, pokračuje na ÚČD FF UK. Věnuje se zániku obcí na Šumavě v důsledku vybudování hraničního pásma v 50. letech 20. století a pohraniční stráž ve stejné oblasti. Pracuje jako produkční Ústavu pro studium totalitních režimů. Organizuje přípravné kurzy z českého jazyka na jednotné přijímací zkoušky na střední školy na ZŠ bratří Fričů v Ondřejově a je vedoucí češtinářů v projektu Přípravné víkendy na SOŠP a gymnáziu Evropská 33. Článkům v *Obscuře* dělá jazykové korektury. Kromě historie ji baví turistika, vysedávání v kavárnách a čtení klasiky.

Zavraždění sv. Ludmily – nejstarší české výročí

Rozhovor s Jakubem Izdným

Pokud se budeme bavit o svaté Ludmile, ráda bych se nejprve zeptala, jestli byste nám mohl na začátek objasnit, kdo to vlastně svatá Ludmila byla a jakou roli hrála při vzniku českého státu? Jaká byla dynamika období, v němž žila? Jak je poté v rámci legend připomínána a zobrazována?

Svatá Ludmila byla žena z elitní rodiny středoevropských Slovanů žijící v 9. století. Nemůžeme si být úplně jisti, jestli pocházela z Čech nebo ze sousední skupiny Polabských Slovanů, ale v praxi byla s jistotou dcerou mocného muže (pro ně se většinou používá zavedený výraz „kníže“), který díky ní uzavřel významnou sňatkovou alianci. O mnoho víc nevíme. Ludmilin manžel Bořivoj se pak stal pro nás prvním křesťanským knížetem v Čechách a jeho rodina tohle území na dalších 400 let ovládla. Použití slova stát tu není ještě úplně přesné – jak určitě tušíte – ale dá se říct, že v Ludmilině době se ve střední Evropě formovala moc vrstvy oněch „knížat“ (což se dá sledovat na archeologickém materiálu), aby během následujícího století vytvořila politické útvary, z nichž se vyvinuly křesťanské středověké monarchie. Můžeme říci, že to ještě nebyl stát, ale cosi, co k jeho vzniku směřovalo. Nemuselo to být pravidlem, ale Ludmilina rodina měla to štěstí (a určitě taky nějaké předpoklady), že v jejím případě se podařilo udržet moc v rámci dané rodiny a kolem ní postupně vybudovat stabilní politický útvar. Ludmila k tomu všemu patří jako členka generace, která celý proces podpořila (a možná trochu zafixovala) přijetím křtu. To asi nebylo jejím rozhodnutím, ale pokud můžeme věřit pozdějším hagiografickým pramenům, tak tuhle životní proměnu akceptovala a postarala se o její předání dalším generacím. To už se dostávám k jejímu legendárnímu obrazu: Prameny vznikly samozřejmě s jistým odstupem, situaci idealizovaly a určitě taky popisovaly anachronicky směrem k době vzniku. Ludmila se v nich jeví jako příslušnice respektované vladařské rodiny, která ovšem musela zápasit s jakousi protikřesťanskou reakcí ve společnosti i ve vlastním rodu. Symbolem toho vzdoru pak byla její snacha Drahomíra, která byla zodpovědná za Ludmilinu vraždu. V současné době se má za to, že jádrem sporu nebyla víra. Dokonce i nejstarší prameny zdůrazňují spíš mocenský spor. Zajímavé je, že se nikdo z autorů legend

Socha sv. Ludmily na Karlově mostě.

Zdroj: Jakub Izdný

nepozastavuje nad tím, že Ludmila – a po ní Drahomíra – jsou ženy obdařené mocí, která by asi za normálních okolností náležela jen mužům.

Role ženy ve středověkém státu bývá svým způsobem stereotypně zobrazována jako osoba stojící spíše v pozadí, než centru politiky. Byly to však často právě ženy, které podle legend stály za počátky christianizace a následných konsolidací prvních státních útvarů. Dá se říct, že Ludmila (a samozřejmě i Drahomíra) mohou sloužit jako příklad ženy-pa-novnice?

Dá se dokonce říct, že svatou Ludmilou začíná ve střední Evropě století, kde hrály ženy překvapivě významnou roli ve „vysoké politice“. Celá doba vlády Otonů v transformující se východofranské říši je spojena s významnými ženskými figurami. A skutečně v příbězích o christianizaci hrají ženy všude hodně významnou roli. Určitě musíme upozornit na to, že středověk byla doba dynamická a v intervalu tisíce let

Na místo posledního odpočinku kněžny Ludmily má student historie velmi dobrý výhled z učebny P200.

Zdroj: Jakub Izdný

a na velkém geografickém prostoru se role ženy výrazně měnila a odlišovala. Nejdůležitější určitě byla sociální vrstva, v níž se žena pohybovala. Ženy z elitních rodin nebyly asi tak samozřejmě součástí politické scény, ale na druhou stranu zejména tehdy, kdy legálně mohly snadno disponovat majetkem, měly velmi často majetek takový, že jím mohly významně konkurovat ostatním členům elity, a to formovalo jejich společenské postavení. Ženy z rodiny Otonů byly skutečnými magnátkami a Ludmila s Drahomírou, pokud disponovaly rodovým majetkem Přemyslovců (a legendy to tak naznačují), na tom v kontextu Čech asi byly podobně. Obráceně se můžeme podívat na to, proč se autorům pramenů hodilo, že staví výraznou ženskou figuru. V kontextu christianizace určitě hrálo roli, že žena byla často výrazným prvkem, který mohl sloužit jako svého druhu „misionář“ v neznámém prostředí. Nevěsty z dobrých křesťanských rodin byly určitě vyhledávané i mezi pohanskými elitami a na druhou stranu se jejich prostřednictvím víra mohla šířit. Pokud ne úspěšně k budoucímu manželovi, tak zcela jistě ke společným dětem. Církev tuhle roli žen ocenila prohlášením dotyčných manželek a matek za světice. Bylo to také o něco snazší než budovat svatou pověst jejich mužů, kteří – i když přijali křesťanství – byli figurami spornějšími. Napůl pohané, válečníci a soudci zodpovědní za lidské životy. Podle názorů některých badatelů se pak vytvořil až jakýsi literární stereotyp manželky, která svého muže přesvědčuje k přijetí křtu. Ovšem existence stereotypu nevylučuje, že vyrostl ze skutečných příběhů.

Jaké prameny a zdroje se ke zkoumání života této světice dají využít? Nacházíme zmínky i v „zahraničních“ pramenech?

Máme k dispozici pestrou ale poměrně omezenou paletu domácí hagiografie. Můžeme říci, že je specifickým české historie, že nejstarší období popisuje téměř výhradně pomocí legend. To samozřejmě v očích kritické historiografie celou věc trochu problematizuje, ale dá se říci, že základní příběh Ludmily, jejího muže a jejich synů není sporný. Na vhodných místech ho podporují zahraniční prameny (o samotné Ludmile se bohužel nezmiňují) a prozatím se plně potvrdil i nálezy archeologů a antropologů. Na místech, které hagiografie naznačila, stojí nejstarší kostely založené Ludmilinou úzkou rodinou; v hrobkách Přemyslovců jsou nalezeni jedinci, kteří víceméně odpovídají legendistickým zprávám – byť ne zcela nesporně. Takže v současné době máme vesměs ztotožněnou jak Ludmilu, tak její oba z legend známé syny – Spytihněva a Vratislava. Chybí nám ostatky jejího muže a její snachy. Na druhou stranu máme jaksi „navíc“ ostatky z legend neznámé Spytihněvovy manželky. Se všemi nutnými „ale“ a „pravděpodobně“ můžeme zatím považovat zprávy legend za rámcově potvrzené. Nové písemné prameny asi už neobjevíme, ale archeologie ještě může přinést spoustu zajímavých objevů. A samozřejmě – leccos z řečeného je nově prověřováno a diskutováno (jako třeba určení nejstaršího kostela na Pražském hradě, nebo konkrétní identifikace ostatků elit obývajících související centrum vznikajícího českého státu).

Měnilo se nějakým způsobem vnímání jejího odkazu v průběhu různých období a éry existence „českého národa“? Pokud ano, jak?

Ludmila oproti svému vnukovi, svatému Václavu, má obraz poměrně stabilní. Zatímco Václav měnil svůj obraz ze zbožného mučedníka na vzorného panovníka až k nebeskému bojovníkovi a věčnému vládci české země, Ludmila zůstávala více „domácí“ svatou. Snad se tu zase projevuje konzervativnější pohled na postavení ženy, který pak ve středověku přece jen převládl. V Přemyslovské době se její kult zřejmě prosazoval velmi pomalu (známá Kristiánova legenda buď zapadla, anebo – jak se stále někteří badatelé domnívají – měla být teprve časem sepsána). Paradoxně jí asi velmi pomohla změna na trůnu po nástupu Lucemburků. Karel IV. velmi propagoval svůj původ z rodu Přemyslovců, který zakládal jeho práva na českou korunu. Že k tomu využíval svatováclavskou úctu je asi logické a předpokladatelné. Ale vidíme, že i Ludmila si v celém Karlově programu uchovávala významnou pozici – nakonec zatímco Václav byl „jen“ Karlův pra

-pra...strýc, tak Ludmila byla jeho přímou pramáti. S ní je taky více spojen étos rodiny, v níž se svatost předává jako svého druhu genetická informace, což samozřejmě Karlovi konvenovalo – on sám byl tak potomkem svatých. Pozice národní „české“ svěťice, která je navíc přímo šířitelkou křesťanství, pak pomohla Ludmile přežít i období reformace, které pro mnoho tradičních středověkých svatých znamenalo výrazný ústup ze slávy. Barokní doba pak pro Ludmilu znamenala výrazný vzestup oblíbenosti, i když nebyla samozřejmě mezi těmi nejoblíbenějšími svatými rekatolizace. Definitivní upevnění její pozice v rámci národního panteonu přišlo v 19. století, kdy se vedle stále velkého významu pro české křesťany, prosadila i do budovaného národního příběhu. Fungovala svým způsobem jako univerzální hrdinka, ke které se mohly obracet jak konzervativní, tak moderní proudy v české společnosti. Navíc musíme připomenout postupující emancipaci žen, která také vedla k hledání adekvátních vzorů a reprezentativních figur. Ludmila se prostě v 19. století velmi hodila, a přestože ji dnes vnímáme spíše jako křesťanskou hrdinku, v dané době byla postavou hodně univerzální. Paradoxně až vývoj ve 20. století znovu trochu posunul Ludmilin příběh směrem ke konzervativnějším vyprávěním.

Vaše nová publikace, Ludmila: kněžna a svěťice, obsahuje kromě již známějších témat a informací i nové poznatky historického i archeologického rázu – přinesly do bádání nějaké nové informace, které by zásadně měnily či konkrétně upřesňovaly dosud sporné otázky či pouhé dohady?

Jak už jsem výše naznačil, těch třeskatých nových objevů skutečně není mnoho. Ostatně novinky se obvykle objevují hlavně v kontextu archeologických nálezů a tam jsou často ty nejzajímavější informace získávány spíše ze struktur a srovnání mnoha nálezů než z jednotlivých artefaktů, které samy o sobě mohou přilákat pozornost, ale pak se těžko do kontextu zařazují. Díky takovým nálezům máme třeba mnohem plastičtější představu o tom, jak vznikala elitní společnost končícího 9. a počínajícího 10. století – tedy to, co pro jednoduchost popisujeme jako raný český stát. Vidíme, jak se v 9. století z materiálu vytrácí vlivy Avarů a nahrazují je – buď přímé nebo přes Moravu zprostředkované – vlivy Franků. Sledujeme, jak se v materiálu postupně objevují pohřby elitních jedinců, velmi brzy následované vícegeneračním pohřbíváním, které naznačuje, že se postavení ve společnosti dědilo. Někde v této společnosti se objevuje Ludmila. Na hradištích, která jsou spojena s jejím životem, proběhly řady výzkumů, které jsou i díky novým přírodovědným metodám mnohem plodnější co do výsledků než dříve.

Dá se říct, že poslední dobou toho mnohem víc víme nebo tušíme o lidech, kteří žili kolem samotné Ludmily – jak žili a umírali, jak se stravovali, jak se rozdělovala společnost na hradištích atd. Hodně zajímavá bude taky pokračující debata o kultu svaté Ludmily, spojená pro většinu veřejnosti asi s nejznámějším problémem autenticity Kristiánovy legendy – ta nedávno pokračovala na mezinárodní konferenci věnované Ludmile, z níž se snad také dočkáme příští rok publikace.

Zpracovala Karolína Švandová.

Jakub Izdný

Zabývá se dějinami raného středověku ve stře-
doevropské perspektivě, do češtiny s Kateřinou
Spurnou přeložil Widukindovu Saskou kroniku.
Dlouhodobě spolupracuje se spolkem Svatá
Ludmila 1100 let a s jeho podporou vydal ko-
lektivní monografii o Ludmile. Podílí se ale i na
dalších akcích spojených s jubilejním rokem

